

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
И.РАЗЗАКОВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ТЕХНИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ

Д 08.23.666 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 65.011.56:336.143.2(575.1/.2)

Мырзаибраимова Инабаркан Рахмановна

ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫН ЖАНА ИЖАРАНЫН ЭСЕБИН ЖАНА
АУДИТТИН ФОЭСКЕ ЖАНА АЭСКЕ ЫЛАЙЫК КӨЙГӨЙЛӨРҮ:
ТЕОРИЯСЫ, МЕТОДОЛОГИЯСЫ
ЖАНА УЮШТУРУЛУУСУ (КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖОЛ-
ТРАНСПОРТ ТАРМАГЫНЫН МИСАЛЫНДА)

08.00.12 – бухгалтердик эсеп жана статистика

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин бухгалтердик эсеп жана экономикалык анализ кафедрасында аткарылды

**Илимий
консультант:**

Исраилов Мукаш Исраилович,
экономика илимдеринин доктору, Б. Ельцин атындагы
Кыргыз-Россия Славян университетинин
«Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит» кафедрасынын
профессору

**Расмий
оппоненттер:**

Акылбекова Нелли Илинична,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ж.Баласагын атындагы КУУ нун А.Асанова атындагы
Менеджмент жана бизнес институтунун менеджмент
программасынын жетекчиси.

Тулаходжаева Миновар Махкамовна,
экономика илимдеринин доктору, профессор, Ташкент
мамлекеттик экономикалык университетинин
профессору

Ержанов Абдулла Калиевич,
экономика илимдеринин доктору, профессор, Алматы
гуманитардык-экономикалык университетинин
профессору

Жетектөөчү уюм:

М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
университетинин Илимий -изилдөө университетинин
бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит кафедрасы,
дареги боюнча: 720033, Бишкек ш., көч. Тоголок
Молдо, 58

Коргоо 2025-жылдын “30” январында 14.00дө Ж. Баласагын атындагы
Кыргыз улуттук университетинин жана И.Раззаков атындагы Кыргыз
мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы Д 08.23.666
диссертациялык кеңешинин жыйынында 720033 Кыргыз Республикасы, Бишкек
шаары, Фрунзе көчөсү, 547 дареги боюнча өтөт.

Диссертациянын видеоконференциясын көрүү үчүн шилтеме:
<https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу проспекти, 394) жана
И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин
(720044, Бишкек ш., Манас проспекти, 66) китепканаларынан, ошондой эле КР
Президентине караштуу УАК сайтынан

https://stepen.vak.kg/d_08_23_666/myrzaibraimova-inabarkan-rahmanovna/

таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын “25 ” декабрында таркатылды

ДК окумуштуу катчысы,
э.и.д., доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн 2018-2040-жылдарындагы Улуттук стратегиясында мамлекет өз күч-аракетин унаа жолдорун реабилитациялоого жана сактоого, жолдорду долбоорлоодо жана курууда жаңы технологияларды колдонуунун негизинде либералдуу, коопсуз эл аралык транспорттук коридорлорду түзүүгө багыттай тургандыгы көрсөтүлгөн. Бул стратегияга ылайык, иштеп жаткан транспорттук коридорлорду колдоо жана жаңыларын ишке киргизүү мамлекеттик саясатты ишке ашырууда артыкчылыктуу багыт болуп саналат.

Акыркы жылдары өлкөнүн жол тармактарына катуу эсепке алууну жана көз карандысыз көзөмөлдөөнү, көз карандысыз көзөмөлдөөнү жогорку деңгээлде камсыз кылууну талап кылган ири инвестициялар салынууда, алар дүйнөлүк практикада инвестициялык долбоорлорду ишке ашырууда өзүнүн натыйжалуулугун көрсөттү. Финансылык отчеттуулуктун ачыктыгын жана ишенимдүүлүгүн, эл аралык стандарттардын негизинде эсепке алуунун, отчеттуулуктун, ички көзөмөлдүн жана аудиттин жөнгө салынган жана сабаттуу коюлушун сактабастан инвестицияларды жана ижараларды ийгиликтүү тартуу жана аларды натыйжалуу пайдалануу мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасында бухгалтердик эсеп жана аудит өзүнүн эволюциясында эл аралык стандарттарга өтүү, ченемдик-укуктук базанын, эсеп планынын, эсеп саясатынын, отчеттуулук формаларынын, салык салуунун ж. б. өзгөрүүлөрүнө байланыштуу түп-тамырынан бери өзгөрүүлөргө дуушар болду.

Жол транспорт тармагында бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук системасы өндүрүштү, эмгекти жана технологияны уюштуруунун маанилүү аспектилеринен келип чыккан бир катар өзгөчөлүктөргө ээ.

Тилекке каршы, бүгүнкү күндө республикада жол курулушунун убактысы жана этаптары боюнча наркты түзүүнү чагылдырууну эске алган жана атайын камсыз кылган бухгалтердик жол-жоболордун жалпы, принциптүү схемасы иштелип чыккан эмес. Ата мекендик тармакты эсепке алуу саясаты инвесторлорго жол-транспорт тармагындагы ишканалардын ишмердүүлүгү жөнүндө толук жана ишенимдүү маалымат бербейт. Ишканалардын эсеп жана аудит системасында инвестициялык ишмердүүлүктү адекваттуу чагылдыруу жана контролдоо проблемалары чечилбеген бойдон калууда. Атайын адабий булактарды, ошондой эле чет өлкөлүк тажрыйбаны жана алдыңкы практиканы изилдөө Кыргызстандын жол-транспорт тармагындагы ишкердиктин жана башкаруунун ар түрдүү формаларынын шарттарында инвестициялык жана ижаралык ишти уюштуруунун жана аудиттин теориясын жана практикасын изилдөөгө атайын комплекстүү мамилени камтыган иштердин жоктугун көрсөттү. Эл аралык стандарттарга ылайык инвестициялык иш-аракеттердин жана ижара боюнча операциялардын эсепке алуу жана аудит системаларынын иштөө методологиясында, методикасында жана практикасында белгиленген кемчиликтер жана аларды башкарууну өркүндөтүү зарылдыгы диссертациялык изилдөөнүн темасын, максатын, милдетин, түзүмүн жана концептуалдык багыттарын тандоону шарттады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Изилдөө темасы бухгалтердик эсеп жана аудит системасында жүргүзүлүп жаткан реформалар менен тыгыз байланышта жана төмөнкү мамлекеттик программаларды жана ченемдик документтерди ишке ашырууга багытталган: «2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы», «2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасы», «ФОЭСтин талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын экономикасынын реалдуу секторунда бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук системасын реформалоо», КР өкмөтүнүн токтому КР 231 «Ишкердик субъекттеринин бухгалтердик эсепти жана финансылык отчеттуулукту жүргүзүү маселелери жөнүндө», ошондой эле ОшМУнун экономика, бизнес жана менеджмент институтунун «Бухгалтердик эсеп жана экономикалык анализ» кафедрасынын илимий темасы менен «Бухгалтердик эсептин эл аралык стандартынын, аудиттин жана экономикалык анализдин концептуалдык принциптерин өркүндөтүү жолу менен КР эл чарбасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүү».

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты тармактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына жана аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык жол транспорт ишканаларында эсепке алуу жана аудит салымдардын жана ижара уюштуруунун теориялык-методологиялык жана практикалык жоболорун негиздөө жана иштеп чыгуу болуп саналат. Бул максатка ылайык теориялык жана практикалык мүнөздөгү төмөнкү милдеттер коюлган:

- бухгалтердик эсепти жана аудит инвестициялардын жана ижара теориясы жана методологиясы боюнча изилдөө, алардын ресурстук жана эсепке алуу категориялары катары натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылуу максатында;

- ФОЭСке ылайык инвестицияларды жана ижараларды баалоонун жана эсепке алуунун заманбап методологиялык жана методикалык ыкмаларын жана чет өлкөлүк алдыңкы тажрыйбаларын жалпылоо;

- АЭСке ылайык жол-транспорт курулуш ишканаларында инвестициялык жана ижара операцияларын текшерүүнүн методологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- жол-транспорт куруу ишканаларында инвестицияларды жана ижараны эсепке алууну, талдоону жана аудитти уюштуруунун жана аларды ченемдик-укуктук жактан камсыз кылуунун азыркы абалына баа берүү;

- КР жол курулушунда инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуу жана аудит көйгөйлөрүн алып чыгуу жана системалаштыруу, аларды чечүү жолдорун сунуштоо;

- математикалык аппаратты колдонуу менен жол-транспорт тармагындагы инвестициялык долбоорлордун жана инвестициялык чечимдердин натыйжалуулугун талдоонун методикалык инструментарийин толуктоо

унаатранспорт инфраструктурасына инвестициялардын көлөмүнүн ички дүн продукциянын өсүшүнө тийгизген таасирине фактордук талдоо жүргүзүү;

- ата мекендик экономиканын өнүгүшүн жана өсүшүн, тармактын өзгөчөлүгүн жана эл аралык стандарттарды эске алуу менен инвестицияларды эсепке алуу жана аудит процесстерин оптималдаштыруу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу;

- ФОЭСтин жана АЭСтин талаптарын эске алуу менен жол-транспорт тармагынын уюмдарында ижараны эсепке алууну жана аудитти өркүндөтүү боюнча методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Диссертациянын илимий жаңылыгы теориялык жана методологиялык жана практикалык жоболорун комплекстүү кароонун негизинде инвестициялардын жана ижара менен иш-бухгалтердик эсепке алуу жана аудит өнүктүрүүнүн бирдиктүү түшүнүгүн иштеп чыгуу болуп саналат. Диссертациялык изилдөөнүн эң олуттуу илимий жыйынтыктары төмөнкүлөр:

- инвестициялардын жана ижаранын теориялык-методологиялык негиздерин изилдөөнүн концептуалдык ыкмалары изилденген жана системалаштырылган, аларды эсепке алуу-экономикалык категориянын объектилери катары автордук аныктоону иштеп чыгуу менен;

- ФОЭСке ылайык инвестицияларды жана ижараны баалоого жана эсепке алууга карата заманбап ыкмалар негизделген жана жалпыланган, ата мекендик практикада адаптациялоо жана колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо менен чет өлкөлүк жана алдыңкы тажрыйбаны салыштырып баалоо жүргүзүлгөн;

- заманбап шарттарды жана эл аралык стандарттардын талаптарын эске алуу менен жол-транспорт курулушунда инвестициялардын жана узак мөөнөттүү ижаранын аудитин жүргүзүүнүн методологиялык өзгөчөлүктөрү аныкталды;

- КР жол курулушунда инвестицияларды жана ижараны эсепке алууну, талдоону жана аудитти уюштуруунун азыркы абалына жана өнүгүү келечегине баа берилди;

- эсептин ачыктыгын жогорулатуу жана инвесторлор үчүн баштапкы маалыматтык базаны камсыз кылуу максатында тармактын ишканаларынын финансылык отчеттуулугунун депозитарийин түзүү зарылдыгы аныкталды;

- системалык изилдөөнүн базасында жол курулушундагы инвестициялык жана ижара ишмердигин эсепке алуу жана контролдоо проблемалары жалпыланган жана аларды чечүү боюнча сунуштар иштелип чыккан;

- методикалык куралдар топтому толукталды жана жол курулушундагы уюмдардын жана долбоорлордун инвестициялык чечимдеринин натыйжалуулугун жана инвестициялык жагымдуулугун интегралдык баалоонун негизги метрикалары такталды, инвестицияларды тартуу жана тармакты өнүктүрүүнү болжолдоо үчүн узак мөөнөттүү максаттуу стратегияларды (УММС) түзүү зарылдыгы негизделди; унаатранспорт инфраструктурасына инвестициялардын көлөмдөрүнүн ИДПнын өсүшүнө тийгизген таасирине корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзүлдү;

- финансылык отчеттуулукта инвестициялар жана ижара жөнүндө маалыматтын туура чагылдырылышын камсыз кылуу жана ата мекендик

экономиканын артыкчылыктарын, тармактын өзгөчөлүгүн жана эл аралык стандарттарды эске алуу менен бул активдерди башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу көз карашынан алганда инвестицияларды эсепке алуу жана аудит процесстерин оптималдаштыруу боюнча практикалык сунуштар сунушталды;

- жол-транспорт тармагындагы уюмдарда жетиштүү жана ылайыктуу аудитордук далилдерди алуу үчүн отчеттуулукту бурмалоо тобокелдигине негиздүү баа берүүнү камсыз кылуу позициясынан ижара эсебин жана аудитин өркүндөтүү боюнча чаралар сунушталган.

Иштин теориялык мааниси жол курулуш уюмдарынын иш жүзүндө диссертациялык изилдөөнүн теориялык, методологиялык жоболорун жана практикалык сунуштарын колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн турат. Иш инвестициялардын жана ижара боюнча бухгалтердик эсепти жана аудитти жакшыртуу боюнча бир катар маселелерди чечүүнү камтыйт, алардын жалпы түшүнүгү эсепке алууну уюштуруунун методологиялык негизин түзөт жана анын аудитин методикалык жактан камсыз кылат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси инвестициялык ишмердүүлүктү жана ижара операцияларын эсепке алууну жана аудитти өнүктүрүүнүн автордук концепциясы конкреттүү прикладдык механизмдерге, стратегиялык инвестицияларды башкаруу жана ижарага алынган каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында жол курулуш уюмдары тарабынан колдонулушу мүмкүн болгон методикалык иштеп чыгуулар жана практикалык сунуштар жеткирилди. Изилдөө материалдары, ошондой эле адистерди даярдоо жана тажрыйбалуу бухгалтерлер жана аудиторлордун квалификациясын жогорулатуу боюнча окуу жараянына колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси алардын туруктуу экономикалык өнүгүүгө көмөк көрсөтүү, тармактагы эсепке алууну жана отчеттуулукту өркүндөтүү, инвестициялык климатты жакшыртуу жана ата мекендик экономиканын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу жөндөмдүүлүгүндө турат. Финансылык отчеттуулуктун депозитарийин киргизүү, активдерди кайра баалоо жана УММСны иштеп чыгуу компаниялардын жана тармактардын финансылык абалы жөнүндө маалыматтардын ачыктыгын жана жеткиликтүүлүгүн жакшыртууга өбөлгө түзөт. Бул ишенимдүү жана актуалдуу бухгалтердик маалыматтын негизинде негизделген инвестициялык чечимдерди кабыл алууда инвесторлор үчүн маанилүү.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негиги жоболору:

1) чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуу-экономисттердин көз караштарын изилдөөнүн жана системалаштыруунун негизинде сунушталган салым жана ижара түшүнүктөрүн эсепке алуу-экономикалык категория катары чечмелөө;

2) ФОЭСтин принциптеринин негизинде инвестицияларды жана ижараны баалоого жана эсепке алууга жалпыланган методологиялык ыкмалар, ошондой эле ЕБ өлкөлөрүнүн, Кытайдын, Түркиянын, АКШнын, Россиянын ж. б. алдыңкы тажрыйбаларын ата мекендик практикада колдонууга сунушталган;

3) жол курулушунда инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун аудитин уюштуруунун бүтпөгөн курулуштун аналитикалык эсебин, транспортту

механизациялаштырууну, гидрометеорологиялык иштерди, инфраструктурага инвестицияларды, узак мөөнөттүү ижарага чыгымдарды ж. б. киргизүүнү камтыган методологиялык өзгөчөлүктөрү автор тарабынан аныкталган жана негизделген;

4) жол-транспорт тармагында эсепке алуунун жана аудиттин азыркы абалына жана уюштуруучулук аспектилерине баа берүү, потенциалдуу инвесторлор үчүн маалыматтык база катары ишканалардын финансылык отчеттуулугунун депозитарийин түзүүнүн негизделген зарылдыгы;

5) жол куруу тармагында инвестицияларды жана ижараларды эсепке алууну жана аудитти уюштуруунун көйгөйлөрү, аларды чечүү боюнча сунуш кылынган чаралар аныкталган жана системалаштырылган,;

6) инвестициялык чечимдердин натыйжалуулугун, инвестициялык жагымдуулукту, ошондой эле жол курулушундагы айрым долбоорлорду интегралдык баалоонун методикасы жана негизги метрикалары толукталган жана такталган;

7) ФООЭСТИ улуттук жана аймактык экономиканын өзгөчөлүгүнө адаптациялоо менен жол-транспорт тармагына инвестицияларды жана ижараны эсепке алуу саясатын, ошондой эле инвестицияларды жана ижараны эсепке алуу жана аудитордук жол-жоболорду өркүндөтүү боюнча автордук сунуштар;

8) финансылык отчеттуулуктун жана аудитордук текшерүүнүн сапатын жогорулатууга алардын таасирин эске алуу менен ЭААнын талаптарына ылайык КР жол-транспорт тармагындагы инвестициялар жана ижара аудитинин практикасын жакшыртуу боюнча сунуштар.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан жол курулушунда инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуу жана аудит контекстинде ФООЭ жана АЭСТИ колдонуунун теориялык, методологиялык жана практикалык аспектилери терең талданып, бааланган. Изилдөөнүн иштелип чыккан методологиялык жана практикалык жыйынтыктары издөнүүчүнүн жеке салымы катары Ош мамлекеттик университетинин эсептик программаларына киргизилген, ал эми сунуштар финансылык отчеттуулуктун сапатын жогорулатууга, тармактын ишканаларынын маалыматтарынын ачыктыгын жана ишенимдүүлүгүн жакшыртууга багытталган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндалды жана жактырылды: Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форуму «Исраилдик окуулар» (Кыргыз Республикасы, Чолпон-Ата ш., 2018-2024-жж.); «Бухгалтердик эсепти, аудитти, анализди, салык салууну, мамлекеттик финансылык көзөмөлдү өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелери: заманбап чакырыктар жана өнүгүүнүн вектору» аттуу темадагы I эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Тажикстан, Душанбе ш., 2024-ж.); «Айлана-чөйрөнүн экологиялык коопсуздугун жана адамдын ден соолугун камсыз кылууда экологиялык чыгымдарды натыйжалуу башкаруу» темасындагы эл аралык илимий-практикалык конференция (Казакстан, Алма-Ата ш., 2024-ж.) ж. б.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору, автордун практикалык жана методикалык сунуштары жол-транспорт компанияларынын жана негизги каражаттарды ижарага берүү менен алектенген компаниялардын, жол куруучу компаниялардын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларынын ишине киргизилген, бул киргизүү актылары менен тастыкталган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары автордун жалпы көлөмү 13,5 б.т. түзгөн 30 басма эмгектеринде жарыкка чыккан, анын ичинде 2-макала SCOPUS -базасында индекстелген журналдарда.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иш кириш сөздөн, төрт бөлүмдөн турган негизги бөлүктөн, корутундудан, практикалык сунуштамалардан жана 190 аталыштагы адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 265 беттен турат, фактографиялык маалымат 35 таблицада жана 15 сүрөттө чагылдырылган.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу негизделип, теманын ири илимий изилдөөлөр жана программалар менен байланышын чагылдырылып, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык жана экономикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, автордун жеке салымы жана диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо аныкталды.

Биринчи бап «**Заманбап шарттарда инвестициялардын жана ижара эсепке алуу жана аудит системаларын изилдөө теориялык жана методологиялык негиздери**» инвестициялардын жана ижара башкаруу боюнча эсепке алуу жана аудит системасынын уюштуруу түшүнүктөрдүн жана теориялык мамилелердин эсепке алуу-экономикалык жана аудитордук категорияларынын объекттери катары салымдардын жана ижара негизги түшүнүктөрдүн теориялык баяндама берилген, жол курулушунда салымдардын жана ижара мамилелердин өзгөчөлүктөрү аныкталган, эсепке алуу жана аудит салымдардын жана ижара жөнгө салуунун ченемдик-укуктук жөнгө салууну жакшыртуу зарылдыгын негиздеген.

Инвестициялык ресурстарга жана ижарага алынган активдерге болгон муктаждыктын өсүшү жана алардын көбөйүү тенденциясы инвестициялардын жана ижаралардын түрлөрүн жана формаларын, аларды эсепке алууну, талдоону жана аудитти өркүндөтүү жолдорун терең изилдөө зарылдыгын шарттайт. Инвестициялардын жана ижара акыларынын маңызын, ички мазмунун жана өзгөчөлүктөрүн туура түшүнүү, аларды эсепке алуу жана отчет берүү методикасын аныктайт, бул алар менен болгон операцияларды расмий сүрөттөө, документтештирүү жана эсепке алуу үчүн өтө маанилүү.

Инвестициялардын жана эсепке алуу максатында ижара маанисин ачып берүү үчүн, биз ченемдик булактары жана классикалык экономикалык теория, Заманбап экономисттердин эмгектеринде бул категориядагы жоромолдорду баяндама жасады.

Экономикалык теориянын классиктеринен А. Смит капитал жана инвестиция түшүнүктөрүн аныктап, инвестицияларды капиталдын булагы катары караган, Дж.Б. Кларк инвестициялардын булактарын бөлүп көрсөттү, К. Маркс, функционалдык көз караштан алганда инвестициялардын маңызын изилдеп, өндүрүш каражаттарына инвестицияларды кирешени жана өндүрүмдүүлүктү көбөйтүү ыкмасы, капиталды топтоонун маанилүү элементи деп эсептеген, Дж.М. Кейнс инвестицияларды Макроэкономика жана алардын экономикалык өсүшкө жана жумуштуулукка тийгизген таасири боюнча талдады.

Азыркы жазуучулардын инвестициялардын категория чечмелөөлөрү коомдук кайра объективдүү татаалданышына жана изилдөө максаттарына да келип чыгат, бир кыйла ар түрдүү болуп саналат. Учурдагы инвестициялык ыкмалар тобокелдиктерди жана потенциалдуу кирешелерди баалоону камтыйт, финансылык отчеттуулук, макроэкономикалык таасирлер жана тобокелдиктер сыяктуу факторлордун кеңири спектрин эске алат.

Н.Рубини, Ж. Б. Фридман, Н. Ордуэй, К. Макконнелл жана Л. Брю, Э.Дж. Долан, Д. Е. Линдсей, И.А. Бланк инвестицияларды классикалык мектеп сыяктуу эле, кийинки көбөйтүү максатында салынган капитал катары мүнөздөйт. Россиялык окумуштуулар В.Я Шевчук жана П.С Рогожин инвестициялар түшүнүгүн эки позициядан чечмелешет: финансылык, ага ылайык инвестициялар - бул активдер, киреше алуу максатында чарбалык ишмердүүлүккө салынган каражаттар; жана экономикалык инвестициялар негизги жана жүгүртүү капиталын билим берүүгө, кеңейтүүгө, реконструкциялоого жана техникалык жактан кайра жабдууга чегерүүлөр катары каралат. Бул изилдөөнүн алкагында пайыздык салымдардын Д.Есендовицкий мамиле каражат салуу жолу менен капитал топтоо үчүн зарыл болгон мүлктүн бир бөлүгү катары, ошондой эле өздүк капиталдын жана компаниянын узак мөөнөттүү милдеттенмелеринин суммасы катары. Бул бухгалтердик эсеп жана аналитикалык категория катары салымдардын маанисин ачып алгачкы аракеттеринин бири болгон.

Атамекендик окумуштуулардан М.Исраилов ишканага таандык активдер катары инвестициялардан киреше алуунун формаларын (пайыздар, роялти, дивиденддер, ижара акысы, өздүк капиталдын өсүшү жана башка пайдалар) деталдаштырган. Ы.К. Өмүрканов инвестициялоону макродеңгээлде циклдик өзгөрүүлөрдү жаратуучу факторлордун бири, ал эми инвестицияны- керектөө жана ИДПга караганда алда канча өзгөрүп турган жалпы чыгашалардын эң өзгөрүлмө компоненти деп эсептейт. А.А Шербекова инвестицияларды инвестициялык тобокелдиктерди аныктоо позициясынан карайт, ошону менен бирге «Ишмердиктин кайсы гана чөйрөсүндө болбосун инвестицияларды киргизүү болжолдонгон, бирок милдеттүү түрдө оң натыйжа бербеген чыгымдык процесс болуп саналат, ошондуктан ишкананын инвестициялык ишинин натыйжалуулугун баалоо үчүн тигил же бул инвестициялык тобокелдиктин ага таасир этүү деңгээлин так аныктоо зарыл» деп эсептейт. Э.У. Кулова инвестициялардын натыйжалуулугун баалоо зарылдыгына басым жасап: «Капиталдык салымдарды ишке ашыруунун чыгымдарын жана натыйжаларын

эсептөө, алардын салыштырма натыйжалуулугун баалоо өтө зарыл» - деп белгилейт.

Ар кандай жоромолдорду талдоонун жыйынтыгы боюнча, "салым" пайда же башка пайда алуу үчүн ишкердик жана башка иш-чаралардын объектилерине акча, материалдык жана интеллектуалдык баалуулуктарды киргизүү катары аныктама берсе болот. Инвестициялык процесстин спецификалык өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүү зарыл деп эсептейбиз: инвестициялар олуттуу финансылык чыгымдар менен байланышкан; инвестициядан кайтарымдуулук келечекте гана алынышы мүмкүн; инвестициялар белгилүү бир тобокелдиктер жана белгисиздиктер менен коштолот; капиталдык инвестициялар негизги каражаттардын объекттерин сатып алуу, куруу, экономикалык потенциалды кеңейтүү формасында конкреттүү ишканага жүзөгө ашырылат.

Инвестициялардын маңызына карата ар кандай ыкмаларды жалпылаштырып, биз «Инвестициялар» түшүнүгүн аныктоого 3 ыкманы бөлдүк: чыгымдык мамиле, ага ылайык инвестициялар өндүрүш каражаттарына (негизги фонддорго) узак мөөнөттүү капиталдык салымдарды ишке ашырууга кеткен чыгымдардын, негизги каражаттарды курууга жана сатып алууга кеткен чыгымдардын жыйындысы катары каралат; инвестицияларды келечектеги пайда алуу же андан кийин капиталды көбөйтүү максатында белгилүү бир ресурстарды инвестициялоо катары аныктоо ыкмасы; ресурстук мамиле, анын капиталына уюмдун ресурстарын кайра салымдардын жараянын билдирет. Бухгалтердик эсептин жана аудиттин позициясынан эң кызыктуусу инвестициялоо процессинин эки тарабынын өз ара байланышын чагылдырган үчүнчү ыкма болуп саналат: ресурстарды пайдалануу жана натыйжаны алуу (капиталдын өсүшү), мында натыйжа өндүрүлгөн чыгымдарды инвестициялоо субъектине кайтарып берүү үчүн жетиштүү болушу керек жана капиталдын өсүшүн камсыз кылуу, башка пайдаларды же пайдаларды алуу. Бухгалтердик көз караштан алганда биз инвестициялык активдер түшүнүгүн колдонууну зарыл деп эсептейбиз, анын астында инвестициялык иш-аракеттердин түздөн-түз натыйжасы болуп саналган жана келечекте пайда же кошумча нарк алып келиши мүмкүн болгон инвестициялардын объектисин түшүнүүнү сунуштайбыз. Инвестициялык активдин негизги мүнөздөмөлөрүнө мөөнөтүн, кирешелүүлүгүн, өтүмдүүлүгүн, тобокелдик даражасын жана концентрация деңгээлин киргизүүнү сунуштайбыз.

Бул изилдөөнүн темасы үчүн маанилүү жана кошумча түшүндүрмөлөрдү талап кылган «Инвестициялык мүлк» түшүнүгү болуп саналат, ал эл аралык стандартка ылайык (IAS 40, 7-абзац) өндүрүш процессинде пайдаланылбаган кыймылсыз мүлк; же кайра сатуу же андан кийин пайдалануу максатында запаска сатып алынган чийки зат жана материалдар.

Заманбап шарттарда, ижара ролу өсүп жатат, анын аркасында уюмдар каржылык көз караштан алганда мүмкүн болбогон кымбат баалуу объектилерди өз ишинде пайдалануу мүмкүнчүлүгүн алышат. Бирок муну менен уюмдар өздөрүнүн отчетторунда ижара операцияларын чагылдыруу көйгөйүнө туш болушат. Ижаралык операцияларды эсепке алууну жана аудитти өркүндөтүүнүн мындан аркы багыттарын иштеп чыгуу ушул эсептик категорияны системалуу

изилдөөнү талап кылат. Ижара түшүнүгүнүн экономикалык маңызын ачуу, анын Заманбап маанисин түшүнүү бухгалтердик эсептин объектиси катары ижаранын маңызын ачууга мамилелерди түзүүгө мүмкүндүк берет.

К.Маркстын «Капиталында» ижараны менчик жана капиталисттик өндүрүш мамилелеринин контекстинде карайт, аны капиталисттик эксплуатациянын бир бөлүгү катары карайт - капиталисттер өндүрүш үчүн ижарага алган мүлктөн алынган киреше.

Белгилей кетсек, илимий адабияттарда да, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында да ижаранын маңызын жана мазмунун аныктоого бирдейлештирилген мамиле жок.

Илимий адабияттарды талдоонун жыйынтыгы боюнча, биз ижарага маанисин аныктоо үчүн 3 негизги ыкмаларды бөлүп: мамилелердин комплекси катары; убактылуу эркин же тартылган каражаттарды салууга багытталган ишкердик иш-аракет түрү катары; негизги капиталга капиталдык салымдардын каржылоо түрү катары. Ижаранын аныктамаларына сереп салуу жана аны мүлктүк мамилелердин башка түрлөрү менен салыштыруу эсепке алуу объектиси катары ижара чарбалык операциялардын жыйындысы менен мүнөздөлөөрүн, б.а. мүлктү берүү (кабыл алуу) учурунан баштап, пайдалануу мөөнөтүнүн ичинде улантылып, ижарага алынган объектти кайтарып берүү же сатып алуу менен аяктаарын жана ушул убакыт аралыгында мезгил-мезгили менен эсептөөлөр менен коштолоорун аныктоого мүмкүндүк берди.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде ижараны бухгалтердик эсептин объектиси катары аныктоону сунуш кылабыз - бул негизги каражаттардын объекттерин убактылуу пайдаланууга кабыл алууга (берүүгө) байланыштуу келип чыккан ижара операцияларынын жыйындысын; ижарачы менен ижарага берүүчүнүн ортосундагы эсептешүү боюнча ижара объекттерин убактылуу пайдаланууга берүү (кабыл алуу) боюнча чарбалык операциялар катары ижара операцияларын, мөөнөтү бүткөндөн кийин ижара объектисин кайтарып берүүнү өзүнө камтыган чарбалык процесс.

Жалпысынан инвестицияларды эсепке алуунун методологиясын жана уюштурулушун изилдөө процессинде, айрыкча жол жана транспорт тармагында К.Друри, Дж. Фостер, Ч.Хорнгрен, А. Шеремет, В. К. Кубанычовец, С. С. Сатубалдин, К. Т. Тайгашинова, К. Ш. Дюсембаев, М. С. Ержанов, С. Д. Тажибаев, М. М. Тулаходжаева, Е. Г. Попкова ж. б. чет элдик окумуштуулардын эмгектерин изилдедик, ал эми инвестицияларды эсепке алууну жана аудитти өнүктүрүүнүн, анын натыйжалуулугун жогорулатуунун айрым көйгөйлөрүн изилдөө менен атамекендик окумуштуулар М. Исраилов, А. А. Саякбаева, А. А. Шербеева, Токсобаева, А. А. Арзыбаев, А. Б. Ботобеков, Д. К. Өмүралиева, Т. Дж. Суранаев, Э. У. Кулова, ч. р. Кулуева, А. А. Усманова, Е. В. Зенин ж. б. алектенген.

Транспорт тармагында ФОЭСтин эсепке алуу жана аудит үчүн колдонуу транспорт каражаттарынын амортизациясы жана транспорттук инфраструктуранын ижарасын эсепке алуу сыяктуу өзгөчөлүктөрдү эсепке алууну талап кылат. Биз буга кошулабыз, транспорт тармагында ФОЭСтин колдонуу конкреттүү аспектилерге өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Кыргызстанда ФОЭСтин бухгалтердик эсеп жана аудит практикасына киргизилиши менен эсепке алууга, отчеттуулукка жана финансылык операцияларды контролдоого карата мамилелерде олуттуу өзгөрүүлөр болду. Алсак, А.Т. Мусабекованын ырастоосу боюнча: “Кыргызстанда ижараларды эсепке алуу үчүн ФОЭСтин адаптациялоо уюмдардан өздөрүнүн эсепке алуу практикасын жана жол-жоболорун эл аралык талаптарга ылайык келтирүүнү талап кылат, бул колдонуудагы эсепке алуу системасына олуттуу өзгөртүүлөрдү талап кылышы мүмкүн”. Бул түшүнүктө өтүү ФОЭСке ийгиликтүү өтүү үчүн зарыл болгон негизги аспектилерде каралат. Кыргызстанда ФОЭСке өтүү учурдагы эсепке алуу стандарттарын жана жол-жоболорун кайра кароону жана адаптациялоону, ошондой эле адистердин квалификациясынын деңгээлин жогорулатууну камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Бул финансылык отчеттуулуктун тактыгын жана эл аралык талаптарга шайкештигин камсыз кылуу үчүн зарыл, бул өз кезегинде финансылык маалыматтардын ачыктыгын жана ишенимдүүлүгүн жакшыртууга жана инвесторлордун, кредиторлордун жана башка кызыкдар тараптардын финансылык отчеттуулукка болгон ишенимин жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Заманбап компанияларга салымдардын жана ижара эсебин киргизүү укуктук өзгөчөлүктөргө ээ. Ж.А. Токтогулованын пикири боюнча “ФОЭС ижараны эсепке алууга жогорку талаптарды коет, бул Кыргызстандын шартында эл аралык стандарттарды терең билүүнү гана эмес, аларды улуттук рыноктун өзгөчө шарттарына ылайыкташтыруу жөндөмүн да талап кылат”. Биздин эсепке алуу практикабызда ижара эсебине эч кандай атайын талаптар коюлбайт деп ишенебиз, анткени операциялык ижара негизинен колдонулат.

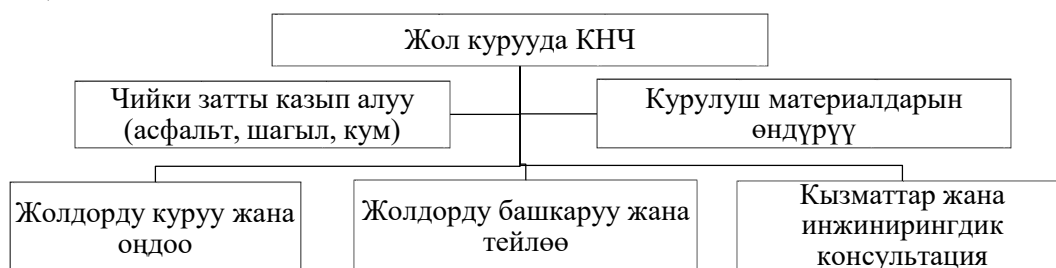
Аудит боюнча К.Ж. Джумабаев мындай деп жазат: “Кыргызстандагы ФОЭС боюнча инвестициялык активдердин аудити аудиторлордон эл аралык стандарттарды терең түшүнүүнү жана аларды жергиликтүү реалдуулуктун шарттарында колдонууну билүүнү талап кылат, бул учурдагы практика үчүн олуттуу чакырыкты билдирет”. Кыргыз Республикасындагы аудитордук кызматтар ФОЭС менен АЭСтин терең түшүнүүнү талап кылат. Ушуга байланыштуу Г.Р. Султанованын: «Кыргызстанда ФОЭСтин эсепке алуу жана аудит практикасына киргизүү колдонуудагы эсепке алуу стандарттарын жана жол-жоболорун кайра карап чыгуу, ошондой эле эл аралык талаптарга шайкештикти камсыз кылуу үчүн адистердин квалификациясын жогорулатуу зарылдыгы менен байланыштуу» деген пикири менен макул болбоо мүмкүн эмес.

Жол куруу узак мөөнөттүү киреше алуу жана экономикалык өнүгүүгө көмөктөшүү потенциалынан улам инвестициялык иш-аракеттердин жагымдуу объектиси боло алат. Жол бизнесинде инвестициялоонун негизги өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет: инвестициялардын узак мөөнөттүүлүгү, мамлекеттик жөнгө салуу, инфраструктуралык долбоорлордун артыкчылыгы, курулуштун жана эксплуатациялоонун тобокелдиктери, технологиялык прогресс, социалдык жана экологиялык аспектилер. Жол бизнесине инвестициялоо кылдат талдоону, бул тармактын тобокелдиктерин жана

өзгөчөлүктөрүн эске алууну, ошондой эле бул сектордогу инвестициялардын натыйжалуулугуна тышкы факторлордун таасирин түшүнүүнү талап кылат.

Жол-транспорт объекттери боюнча инвестициялардын наркын баалоодо баалоо максаттарын, объекттердин мүнөзүн, рыноктук шарттарды, эскирүү даражасын жана алардын наркына таасир этиши мүмкүн болгон башка факторлорду эске алуу маанилүү. Ар кандай методдордун айкалышы белгилүү бир тармакка инвестициялардын наркын так жана объективдүү баалоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөдө биз жол курулушунда кошумча нарк чынжырын (КНЧ) колдонууга өзгөчө көңүл бурдук. Экономикадагы КНЧ өндүрүштүн же жеткирүүнүн ар кандай этаптарында өнүмдө же кызматта наркты түзүү процессин чагылдырат. Ал, адатта, бир нече этаптарды камтыйт: чийки зат/материалдар, өндүрүш, бөлүштүрүү жана чекене сатуу. Ар бир этап акыркы өнүмгө же кызматка нарктын өз үлүшүн кошот. КНЧнын экономикалык мааниси ишканалардын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууда. Чынжырдын ар бир этабын оптималдаштыруу чыгымдарды азайтууга, продукциянын сапатын жогорулатууга жана кардарларды тейлөөнү жакшыртууга, кирешенин өсүшүнө жана компаниянын рыноктогу позициясын бекемдөөгө алып келиши мүмкүн. КНЧны пайдалануу боюнча эсепке алуу модели инжирингдик кызматтарды пайдалануудан башталат, алар акыркы жылдары Кыргызстандын жол-транспорт тармагында, сапаттуу, коопсуз жана туруктуу жол инфраструктурасын камсыз кылууда маанилүү роль ойной баштады, бул экономиканы өнүктүрүүгө, сервистин деңгээлин жогорулатууга жана жарандардын жашоо-турмушунун сапатын жакшыртууга өбөлгө түзөт. Долбоордук иштердин эсептик наркын аныктагандан кийин КНЧны пайдалануунун төмөнкү системасы башталат. Биз жол тармагы үчүн КНЧнын зарылдыгын негиздедик, бул жол тармагы үчүн кошумча нарк чынжырын пайдаланууну эсепке алуунун баштапкы моделин аныктоого мүмкүндүк берди (сүрөт 1.1).

Сүрөт 1.1. Жол транспортундагы КНЧнын эсеби

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Биздин көз карашыбызда, Кыргызстандын жол-транспорт тармагына КНЧны киргизүү натыйжалуулуктун олуттуу жогорулашына, жол кыймылын тейлөөнүн коопсуздугун жана сапатын жакшыртууга, ошондой эле жүргүнчүлөр үчүн жол жүрүү убактысынын кыскарышына жана жол инфраструктурасын кыйла натыйжалуу пайдаланууга алып келиши мүмкүн. КНЧ инвесторлорго жол курулушунда иштөөнүн жагымдуу шарттарын берет. КНЧны оптималдаштыруу жана экономикалык серепти өткөрүү компанияларга натыйжалуу,

атаандаштыкка жөндөмдүү жана рыноктогу өзгөрүүлөргө даяр болууга жардам берет.

Экинчи бап «Жол-курулуш ишканаларында инвестицияларды жана ижараларды эсепке алууну жана аудитти уюштуруу жана иштетүү методологиясы жана практикасы» инвестицияларды баалоонун заманбап методологиялык ыкмалары жана алардын эсепте жана отчеттуулукта чагылдыруулусу изилденди, ФОЭСке ылайык ижаранын бухгалтердик эсебин уюштуруунун методикалык аспектилерин, өзгөчө инвестициялардын жана ижара аудит боюнча иш-чаралар изилденген, инвестициялардын жана ижара аудиттин методологиясын жана уюштурууну жакшыртуу боюнча иш-чараларды сунуш кылды.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын жол-транспорт тармагынын уюмдары эсептелди.

Изилдөөнүн предмети - ФОЭАСка жана АЭАСка ылайык инвестициялар менен ижаранын эсебинин жана аудитинин көйгөйлөрү, аларды чечүү жолдору.

Изилдөөнүн методдору жана материалдары: таануунун заманбап усулдары, анын ичинде логикалык моделдештирүү, диалектикалык, системалык жана экономикалык-математикалык анализ ыкмалары, атайын методологиялык ыкмалар.

Инвестициялык ишти уюштуруу инвестицияларды баалоонун натыйжалуу методдорун милдеттүү түрдө колдонууну болжолдойт. Инвестициялык долбоорлор бухгалтердик эсепте ар кандай баалоолор боюнча чагылдырылышы мүмкүн. Ата мекендик ишканалардын практикасында инвестицияларды баалоо негизинен өздүк нарктын же калдык нарктын негизинде салттуу ыкмалар менен жүзөгө ашырылат жана бул ФОЭСтин талаптарына каршы келет. Инфляциянын жана атаандаштыктын заманбап шарттарында бүтүндөй ишканалары, ошондой эле инвестициялык долбоорлорду, атап айтканда, инвестициялоонун баштапкы жана акыркы фазаларында баалоо зарыл, бул эң реалдуу бааны жана объективдүү баа берүүнүн ыкмаларын тандоо көйгөйүн жаратат. шашылыш маалымат булактары. Илимий адабияттарда чагылдырылган жана чет өлкөлүк жана ата мекендик практикада колдонулган инвестицияны баалоонун түрлөрү жана ыкмалары 2.1-таблицада жалпыланган.

Инфляциялык процесстер бухгалтердик эсептин маалыматтары боюнча активдерди жана инвестицияларды реалдуу баалоого тоскоол болгон курч көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Кыргыз Республикасында инфляциянын жогорку деңгээлинин шартында баасы рыноктук аналогдордон арзан болгон активдерди кайра баалоо зарыл.

2.1-таблица – Инвестицияларды баалоонун түрлөрүнүн жана ыкмаларынын классификациясы

№	Баалоонун түрлөрү	Баалоонун ыкмалары
1.	Баштапкы наркы же тарыхый наркы (original costs)	Активдерди курууга же сатып алууга жумшалган акчанын суммасы боюнча
2.	Жаңыртылган наркы же учурдагы наркы (Replacement value)	Ошол эле же окшош активди сатып алуу (түзүү) зарыл болгон учурда төлөөгө тийиш болгон каражаттардын суммасы боюнча

3.	Калдык (баланстык) наркы	Баштапкы (жаңыртылган) жана чегерилген амортизациянын ортосундагы айырма катары, ал баланстык валютага киргизилет.
4.	Базар наркы (market value)	Учурдагы каражаттарды сатып алуу же сатуу менен алынышы мүмкүн болгон каражаттардын көлөмү боюнча
5.	Учурдагы нарк же сатуу наркы (current costs)	Окшош активдердин рыноктук сатуу баасынын негизинде
6.	Сатуунун таза наркы (net realizable value)	Сатуу баасы сатуу чыгымдары кемитүүдөн кийинки
7.	Экспертная оценка (appraisal value)	Активдерди сатып алуунун учурдагы наркынын болжолдуу наркы боюнча
8.	Учурдук наркы (present value)	Келечектеги акча агымдарынын азыркы наркы боюнча
9.	Иш жүзүндөгү (идеалдуу) нарк	1, 2, 3, 7, 8 ыкмаларынын негизинде комплекстүү баа берүү
10.	Инвестициялык наркы	Инвестициялык долбоорго салынган инвестициялык ресурстардын көлөмү боюнча
11.	Адилеттүү нарк (fair value)	Жакынкы келечекте активдерди каалаган көз карандысыз тараптар алмаштыра турган баада
12.	Жоюу наркы	Активдерди пайдалануу мөөнөтү аяктагандан кийин аларды жоюудан түшүшү күтүлүп жаткан каражаттардын суммасынан, сатууга (жоюуга) байланышкан чыгымдарды алып салуу
13.	Күтүлүүчү компенсациянын суммасы (recoverable amount)	Активди келечекте пайдалануунун натыйжасында ишкана алууну күткөн каражаттардын, анын ичинде куткаруу наркы боюнча
14.	Керектөөчү (ички) нарк	Конкреттүү менчик ээси үчүн субъективдүү баалуулук жагынан
15.	Камсыздандыруу наркы	Объекттин камсыздандыруу наркына ылайык
16.	Бажы наркы	Алымдарды жана бажы кызматтарын аныктоо үчүн импорттук же экспорттук объекттердин наркынын негизинде

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Бирок ата мекендик бухгалтердик эсептин практикасында адилет нарктын критерийлери аныкталган эмес, бул жаңы объекттердин наркын баалоодо айырмачылыктарга алып келет. Негизги каражаттарды эсепке алууда кайра бааланган нарк боюнча баалоону камтыган альтернативалуу ыкма IFRS 16 тарабынан сунушталган. Инвестордун инвестиция объектисине тийгизген таасиринин мүнөзүнө жараша баалоо эң төмөнкү принцибинин негизинде жүргүзүлүшү мүмкүн. баалоо: наркы, рыноктук наркы, капиталдын үлүшү. Бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун эл аралык практикасында инфляциянын финансылык отчеттуулукка тийгизген терс таасирин жумшартуу боюнча чаралар иштелип чыккан, алардын ичинен капиталды ишканага салынган акча катары чечмелөөгө негизделген мамилени жана капиталды капитал катары кароого негизделген мамилени бөлүп көрсөк болот. актив, материалдык жана материалдык эмес баалуулуктар.

Баалоо ыкмаларын тандоо инвестордун ишканага - инвестициялоо объектине тийгизген таасиринин деңгээлине жараша болушу мүмкүн. Бул фактор ФОЭС тарабынан да эске алынган (2.2-таблица).

2.2-таблица – ФОЭСке ылайык узак мөөнөттүү финансылык инвестицияларды баалоо ыкмалары

	Инвестицияларды баалоо ыкмалары	
--	---------------------------------	--

Инвестордун ишканага тийгизген таасиринин даражасы – инвестициянын объектиси	Өздүк наркы боюнча	рыноктук баада же андан төмөн өздүк баада	капиталга катышуу боюнча	кайра бааланган нарк боюнча	Негизи
Таасири аз (инвестициялык объекттин 20%ке чейин)	+	+	-	альтернатив алуу мамилеге жол берилет	IFRS 25 Инвестициялык эсеп, 23, 24, 25, 26-параграфтар
Олуттуу (инвестиция объекттинин 20-50% акциясы)	+	-	+	-	IFRS 28 Ассоциацияланган компанияларга инвестицияларды эсепке алуу, 3, 6, 7-параграфтар
Ишмердүүлүктү толук көзөмөлдөө (инвестициялык объекттин 50% дан ашыгы)	альтернатив алуу мамилеге жол берилет	-	+	альтернатив алуу мамилеге жол берилет	IFRS 27 «Консолидацияланган финансылык отчеттуулук жана туунду компанияларга инвестицияларды эсепке алуу», 29, 30-пункттар

Иш жүзүндө өздүк наркы, рыноктук наркы же үлүштүк катышуу боюнча бааланган активдин пайдалуулугунун төмөндөшүнүн даражасын ишенимдүү баалоо кыйын. Бул үчүн инвестициянын объекти боюнча классификациясын эске алуу маанилүү: негизги капиталга инвестициялар жана финансылык салымдар. Биринчиси ишкананын ишмердигинде пайдалануу үчүн алынган узак мөөнөттүү активдерге (жер, имараттар, жабдуулар) инвестицияларды камтыйт. Финансылык инвестицияларга акцияларга, облигацияларга, материалдык эмес активдерге жана башка ишканалардагы үлүштүк катышууга инвестициялар кирет.

Инвестицияларды баалоонун түрлөрүн жана ыкмаларын талдоонун жыйынтыгы боюнча, биз мүлктүн жана инвестициялардын наркын баалоо төмөнкүлөргө негизделиши мүмкүн деген тыянак чыгарууга болот:

1) нарктык мамиле - инвестициялык объекттин наркын баалоо үчүн нарктык мамиле (cost approach);

2) рыноктук аналогдорду түз салыштыруу (direct sales comparison approach) - салыштырма мамиле;

3) инвестициялардан күтүлгөн келечектеги киреше (income approach) - кирешени капиталдаштырууга негизделген ыкма.

Нарктык мамиле объекти сатып алууга кеткен чыгымдардын суммасынын негизинде инвестициялык объекттин баасын (тарыхый же иш жүзүндөгү наркы) аныктоого негизделген. Инвестициялык иштин объектисинин эсептик баасын анын рыноктук наркына жакындатуу үчүн мезгил-мезгили менен кайра баалоо талап кылынат, анын суммасы кошумча капиталдык фондго же ушул максат үчүн атайын түзүлгөн кайра баалоо резервине чегерилет. Экинчи ыкма

бухгалтердик эсептин объекттерин учурдагы наркы боюнча кайра баалоого негизделген (Current Cost Accounting - CCA). Бул жерде учурдагы рыноктук наркты аныктоо үчүн баланстагы бардык актив статьялары кайра эсептелинет. Бул ыкмада баалоонун 2 модификациясы бар: активди сатуунун мүмкүн болгон наркы боюнча, б.а. кайра баалоо учурунда аналогдун рыноктук баасы боюнча; кайра өндүрүлгөн наркы боюнча, б.а. эгерде аны алмаштыруу зарыл болсо, активди алмаштыруунун учурдагы наркы боюнча CCA методунун кемчилиги - эсептөөлөрдүн татаалдыгы жана мүлктүн айрым түрлөрүнө бааларды түзүүгө субъективдүү мамиле. Теориялык изилдөөлөрдү жана өлкөлөрдүн алдыңкы тажрыйбасын талдоонун натыйжалары инвестициялык долбоордун наркын инвестициялоо объектинин потенциалдуу рентабелдүүлүгүнүн көз карашынан баалоо зарылдыгын көрсөттү, бул инвестициялык баалоого негизделген үчүнчү мамиленин маңызы болуп саналат. бухгалтердик эсепке жана баланска байланышпаган бухгалтердик эсеп маалыматы, б.а. инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруудан күтүлгөн кирешелердин болжолдуу көрсөткүчтөрү жана аларды инвестициялык чыгымдар менен салыштыруу боюнча. Бул ыкманы колдонуу бизге салынган капиталдын көлөмү менен аны пайдалануудан түшкөн кирешенин өлчөмүнүн ортосунда реалдуу байланышты түзүүгө мүмкүндүк берет. Кирешелүүлүк критерийинин негизинде инвестицияларды баалоо инвестицияланган каражаттардын наркы келечектеги кирешеге болгон укуктардын учурдагы наркына барабар болушу керек деп болжолдойт.

Эл аралык практикада таза учурдагы кирешенин, рентабелдүүлүктүн индексинин, кирешенин ички нормасынын жана өзүн актоо мөөнөтүнүн көрсөткүчтөрүнүн негизинде инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугу болжолдонот. Ошол эле учурда, болжолдуу натыйжалуулуктун көрсөткүчтөрүн эсептөө инвестициялоого чейинки фазада, альтернативдик долбоорлорду тандоо стадиясында жүргүзүлөт жана бул этапта эсептик маалыматты пайдалануу каралбайт; Инвестициялык долбоорду ишке киргизүү жана анык инвестициялоо стадиясында бул эсептөөлөр бухгалтердик эсептин ишенимдүү маалыматтарынын негизинде жүргүзүлөт. Бул жерде эсептөөлөр инвестициялык салымдардын иш жүзүндөгү чыгымдарынын көрсөткүчтөрүнө, долбоорду ишке ашыруудан түшкөн дүң кирешеге, инвестициялык объекти иштетүүгө өндүрүштүк чыгымдарга, инвестициялык иш-аракеттерден алынган операциялык жана таза пайдага, амортизациялык төлөмдөргө ж.б.

Кыргызстанда инвестицияларды эсепке алууну, талдоону жана контролдоону өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн биз автотранспорт инфраструктурасы өнүккөн жана ФОЭС жана АЭС ийгиликтүү ишке ашырган бир катар өлкөлөрдүн бухгалтердик эсеп жана аудит тажрыйбасына салыштырма талдоо жүргүздүк. Мыкты тажрыйба катары биринчи кезекте ФОЭС кеңири колдонулган ЕБ өлкөлөрүнүн практикасын белгилей кетүү керек. Узак мөөнөттүү активдерди эсепке алуу үчүн кайра баалоонун жана амортизациялоонун заманбап ыкмалары колдонулат, бул активдердин наркын жана абалын так чагылдырууга мүмкүндүк берет. Экологиялык жана социалдык аспектилерди эске алууга басым жасалат. ЕБде,

АКШда, Түркияда, ФОЭС жана АЭС катуу сакталат, инвестициялык активдерди кайра баалоо системасы түзүлгөн, бухгалтердик эсеп адилет нарк боюнча жүргүзүлөт, аудиторлордун квалификациясы жогору. Россияда жана Кытайда бухгалтердик эсеп ФОЭС менен шайкеш келтирилген, аралаш мамиле жана заманбап баалоо ыкмалары колдонулат. Россия менен Кытай АЭСке ыңгайлашуу стадиясынан өтүүдө, аудиторлордун квалификациясы үзгүлтүксүз өркүндөтүлүп, технологиялар киргизилүүдө.

Кыргызстанда бухгалтердик эсептин жана аудиттин практикасын өркүндөтүү үчүн отчеттуулуктун айкындуулугун жана салыштырылышын жогорулатуу үчүн ФОЭСТИ колдонууну күчөтүүнү сунуштайбыз; - узак мөөнөттүү активдерди жана ижараларды эсепке алуу ыкмаларын жаңылоо, аудиторлордун квалификациясын жогорулатуу жана улуттук тажрыйбаны жакшыртуу үчүн башка өлкөлөрдүн алдыңкы технологияларын колдонуу;

Акыркы жылдары бизнесте лизингдин ролу жана мааниси барган сайын жогорулап баратат. Ижарага берүү ишканаларга сатып алууга финансылык мүмкүнчүлүгү жок объекттерди пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет. Бирок ошол эле учурда ишканалардын алдында арендалык операцияларды финансылык отчетто туура чагылдыруу маселеси турат, эски бухгалтердик эсептин тушунда ижарага алынган активдер баланстан тышкаркы эсептерде эсепке алынат, бул бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун маалыматтарын бурмалап, аларды жасоого алып келет. отчеттуулуктун колдонуучулары тарабынан кабыл алынган чындыкка дал келбеген жана ишенимсиз башкаруу чечимдери оптималдуу эмес.

Теорияда жана практикада лизингдин 2 негизги түрү бар: операциялык лизинг, мында лизинг объектинде ээлик кылуу менен байланышкан тобокелдиктер жана пайдалар өткөрүлбөйт; Финансылык ижара лизингге алынган активге ээлик кылуу менен байланышкан тобокелдиктерди жана пайдаларды өткөрүп берет. Ижаранын ар бир түрү бухгалтердик эсеп жана отчеттуулукта чагылдырылганда өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ: ижарачыдан операциялык ижарада ижара төлөмдөрү кирешелер жөнүндө отчеттун операциялык чыгашалар бөлүмүндө эске алынат, ал эми ижара берүүчү үчүн ижара ижара катары эсепке алынат. финансылык ижара боюнча кирешелер, ижарачы баланста турган активдердин жана лизингдик милдеттенмелердин эсебин жүргүзөт, ал эми лизинг берүүчү укуктарды жана милдеттенмелерди өткөрүп берүүнүн натыйжасында келип чыккан активдерди жана лизингдик милдеттенмелерди эсепке алат;

Ижара эсебинин негизги принциптери төмөнкүлөрдү камтыйт: дал келүү принциби, таануу принциби, маанилүүлүк принциби, ижара шарттарын ачуу, ижара төлөмдөрү, толук көрсөтүү, бардык келишимдерди ачуу, амортизация жана нарксыздануу, салыштыруу жана талдоо.

Эл аралык практикада ижараны эсепке алуунун методологиялык аспектиери ФОЭС 16 “Ижара” менен жөнгө салынат, анда арендаарды классификациялоо, лизингдик төлөмдөрдү баалоо жана алардын ижарачылардын жана ижарачылардын финансылык натыйжаларына тийгизген таасири маселелери камтылган.

Теорияда жана практикада лизингдин 2 негизги түрү бар: операциялык лизинг, мында лизинг объектинге ээлик кылуу менен байланышкан тобокелдиктер жана пайдалар өткөрүлбөйт; Финансылык ижара лизингге алынган активге ээлик кылуу менен байланышкан тобокелдиктерди жана пайдаларды өткөрүп берет. Ижаранын ар бир түрү бухгалтердик эсеп жана отчеттуулукта чагылдырылганда өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ: ижарачыдан операциялык ижарада ижара төлөмдөрү кирешелер жөнүндө отчеттун операциялык чыгашалар бөлүмүндө эске алынат, ал эми ижара берүүчү үчүн ижара ижара катары эсепке алынат. финансылык ижара боюнча кирешелер, ижарачы баланста турган активдердин жана лизингдик милдеттенмелердин эсебин жүргүзөт, ал эми лизинг берүүчү укуктарды жана милдеттенмелерди өткөрүп берүүнүн натыйжасында келип чыккан активдерди жана лизингдик милдеттенмелерди эсепке алат.

Ижара эсебинин негизги принциптери төмөнкүлөрдү камтыйт: дал келүү принциби, таануу принциби, маанилүүлүк принциби, ижара шарттарын ачуу, ижара төлөмдөрү, толук көрсөтүү, бардык келишимдерди ачуу, амортизация жана нарксыздануу, салыштыруу жана талдоо.

Ижарага алынган объектти ижарага алуучунун ижарага алынган объектти пайдалануу ыкмасын жана максатын аныктоосу келишимдин негизги шарттары болуп саналат; ижарага берүүчү тарабынан активди алмаштыруунун мүмкүн эместиги. Бул шарттар аткарылса, келишим ижара болуп саналат жана бул келишимге карата компания ФОЭС 16 камтылган эрежелерди колдонууга туура келет.

Ижара мөөнөтүн аныктоо жаңы ижара келишимин түзүүдө бухгалтердик эсепте чагылдырыла турган негизги маселелердин бири болуп саналат. ФОЭС 16га ылайык, ижара мөөнөтү - бул ижарачы мөөнөтүнөн мурда токтотууга мүмкүн болбогон негизги активди пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон мезгил, ошондой эле ижарачы ал ала турганына негиздүү ишенимге ээ болгон факультативдик ижара мезгили. ижара мамилелерин узартууга (же токтотпоого).

ФОЭС 16 “Ижаралар” ижарачынын балансында актив жана милдеттенме катары чагылдырылышын талап кылат, бул анын финансылык абалын так чагылдырууга жардам берет. Стандарт лизинг алуучу эки учурда лизингдин активдерин жана милдеттенмелерин тааныбоого укуктуу экенин белгилейт: кыска мөөнөттүү ижара үчүн, б.а. 12 айдан аз мөөнөткө ижара келишимин түзүүдө лизингге алынган мүлктүн наркы төмөн болгондо;

ФОЭС 16ны колдонуудагы дагы бир талаштуу маселе - эсептик ченди тандоо. Стандарт лизинг алуучудан ижара келишиминде көрсөтүлгөн чен боюнча лизинг башталган күндөгү лизингдик төлөмдөрдү дисконттоосун талап кылат. Ижара төлөмдөрүнүн дисконттолгон наркына жана лизинг берүүчүнүн бардык баштапкы тике чыгымдарынын жана базалык активдин адилет наркынын суммасына барабар болгон кепилденбеген калдык наркына барабар болгон дисконттук чен тандалышы керек.

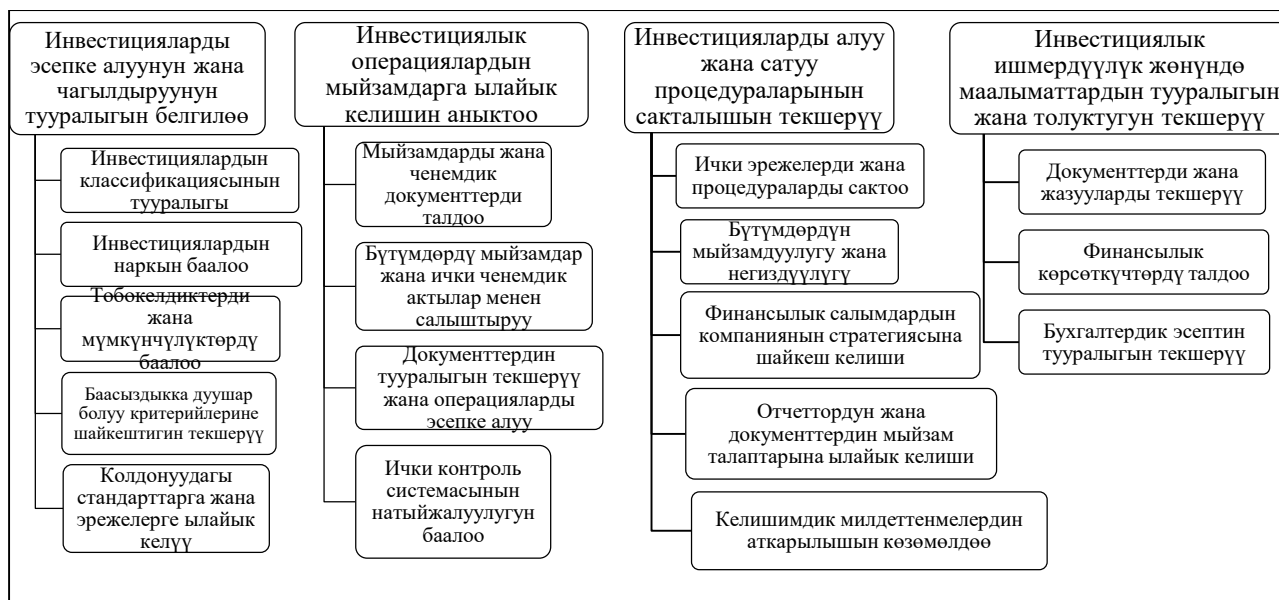
Бүгүнкү күндө ФОЭС 16нын концептуалдык негиздерин жана анын финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчтөрүнө тийгизген таасиринин көз карашынан колдонуу тажрыйбасын талдоо, ошондой эле стандартты колдонуу

боюнча көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгууда. Аны колдонууда чарбалык субъектилер айрым компоненттерди баалоодо субъективдүүлүк көйгөйүнө туш болушат.

Инвестициялык жана арендалык эсептин аудитин аларды эффективдүү пайдаланууну жогорулатуу максатында өркүндөтүү экономикалык глобализациянын азыркы шарттарында эң актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Инвестициялык аудиттин негизги максаттары болуп төмөнкүлөр саналат: маалыматтын аныктыгын текшерүү – аудиторлор инвестицияларды баалоонун жана классификациялоонун тууралыгын, операцияларды ырастоочу документтердин болушун текшерет; тобокелдиктерди баалоо - аудиторлор амортизацияга жана инвестициялардын рыноктук наркынын өзгөрүшүнө байланыштуу тобокелдиктерге баа беришет. Ижара аудитинин максаттары болуп төмөнкүлөр саналат: контракттарды текшерүү - аудиторлор ижара келишиминин болушун жана шарттарын, бухгалтердик эсептин келишим шарттарына ылайык келүүсүн текшерет; бухгалтердик эсептин тууралыгын баалоо - ижара төлөмдөрүн, амортизацияны эсептөөнүн тууралыгын текшерүү, активдерди жана пассивдерди чагылдыруу.

Инвестициялык жана ижаралык эсепке аудит жүргүзүүдө финансылык отчеттуулуктун олуттуу бурмалоо тобокелдиктерин аныктоо жана баалоо тартибин жөнгө салуучу АЭС 315 “Материалдык бурмалоо тобокелдиктерин аныктоо жана баалоо” АЭС талаптарын аткаруу сунушталат; АЭС 330, Аудитордун бааланган тобокелдиктерге жообу, анда аныкталган тобокелдиктерге жооп катары аткарылуучу аудитордук процедураларга карата талаптар камтылган; АЭС 540, Бухгалтердик эсептин баалоолоруна жана ачыкка чыгарууларга аудит, ал субъективдүү кесипкөй пикирди талап кылган баалоо техникасынын аудитине карата талаптарды аныктайт; АЭС 500, Аудиттик далилдер, аудитордук отчетту колдоо үчүн далилдерди алуу үчүн талаптарды аныктайт; АЭС 550 «Тектеш тараптар», анда байланыштуу тараптар менен операцияларды кароонун эрежелери жана тартиби камтылган; АЭС 570 "Улантуу ишмердүүлүк" келечекте уюмдун ишмердүүлүгүн улантуу мүмкүнчүлүгүн баалоо боюнча сунуштар менен.

Чет мамлекеттердин алдыңкы тажрыйбаларын талдоонун негизинде биз максатына жараша инвестициялык аудиттин негизги милдеттерин (жана, демек, жол-жоболорун) жалпылайбыз (2.1-сүрөт).

2.1-сүрөт. Инвестициялык операциялар аудитинин жол-жоболору

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Биз инвестициялык аудитке аны пайдалануунун натыйжалуулугун баалоону, тактап айтканда рентабелдүүлүктү, рентабелдүүлүктү, инвестициялардын өзүн актоо мөөнөтүн, ошондой эле аны инвестициянын альтернативдүү варианттары менен салыштырууну зарыл деп эсептейбиз. Инвестициялык активдерди пайдалануунун натыйжалуулугун талдоонун негизинде инвесторлор кыйла негизделген башкаруу чечимдерин кабыл алып, инвестициялык портфелдерди оптималдаштыра алышат.

Ижарага алынган негизги каражаттарды эсепке алуунун аудитин уюштурууда төмөнкүлөрдүн тууралыгын текшерүү зарыл: ижараны учурдагы же узак мөөнөттүү деп классификациялоо, негизги каражаттарды ижарага берүү боюнча келишимдердин жана кабыл алуу актынын аткарылышы; бухгалтердик эсепке жана отчеттуулукка арендадан түшкөн финансылык натыйжаларды чагылдыруу; узак мөөнөттүү ижара үчүн амортизациялык төлөмдөр; ижарага алынган негизги фонддордо капиталдык салымдардын чагылдырылышы.

Ижарага алынган негизги каражаттардын ички контролунун абалы жөнүндө зарыл болгон алдын ала маалыматты алуунун эң кеңири таралган жана эффективдүү жолу тестирлөө болуп саналат. Ижарага алынган негизги каражаттарды эсепке алуудагы бузуулар жана каталар негизинен алардын кыймылын каттоодо жол берилерин практика керсетип олтурат. Ошондуктан, негизги каражаттар атайын баштапкы эсепке алууну талап кылат. Негизги каражаттарды кабыл алууда эсеп-фактуралар же эсеп-фактуралар жана негизги каражаттарды кабыл алуу жана өткөрүп берүү актысы берилет. Ижара аудити жогоруда саналып өткөн жол-жоболорду гана камтышы мүмкүн. Алардын эң негизгилери теория жана эл аралык аудит практикасы жагынан 2.3-таблицада келтирилген.

2.3-таблица - Ижарага алынган негизги каражаттардын аудитинин жол-жоболору

№	Процедуранын тизмеси	Маалымат булактары
1	Негизги каражаттардын эсепке алуу регистрлериндеги маалыматтарды деталдуу текшерүү, аларды эсептөө жана Башкы китептин эсебинин маалыматтары менен салыштыруу	Негизги каражаттарды эсепке алуу үчүн инвентарлык карточкалар, ведомосттор, ордер журналдары
2	Бухгалтердик эсептин регистрлери боюнча негизги каражаттарды контролдоо объектисин тандоо: * негизги каражаттарды инвентаризациялоону (текшерүүнү) жүргүзүү * менчик документтерин текшерүү (ижара келишимдери)	Инвентаризациялык тизмелер, учурдагы инвентаризациянын жыйынтыгы, кабыл алуу жана өткөрүп берүү актылары, келишимдер, эсеп-фактуралар
3	Негизги каражаттардын түшүү жана бөлүштүрүүнүн тизмесин түзүү: * тиешелүү визалардын тууралыгынын документтик далилдери, * негизги каражаттардын баштапкы наркын эсепке алууда чагылдыруунун тууралыгын жана толуктугун текшерүү	Макулдашуулар, эсеп-фактуралар, эсеп-фактуралар, аванстык отчеттор, эсептен чыгаруу-кабыл алуу жана өткөрүп берүү актылары, негизги каражаттарды эсепке алуу үчүн инвентарлык карточкалар, Башкы китеп
4	Проведение анализа эффективности основных средств	Аналитические расчеты (процедуры)
5	Негизги каражаттардын инвентаризациясынын маалыматтарын текшерүү жана анын жыйынтыктарын аналитикалык эсептин маалыматтары менен салыштыруу	Негизги каражаттарды эсепке алуу үчүн инвентарлык тизмелер жана инвентаризациялык карточкалар
6	Кабыл алынган негизги каражаттар боюнча КНСТИ туура бөлүштүрүүнүн жана ордун толтуруунун, негизги каражаттарды сатууда жана акысыз өткөрүп берүүдө КНСТИн жана башка салыктардын, ошондой эле алар боюнча мүлк салыгынын чегерилишин текшерүү	Төлөм документтери, салыктык эсептөөлөр
7	Тиешелүү стандарттар жана методдор боюнча амортизацияны эсептөөнүн тууралыгын талдоо	Амортизациялык эсептер, ченемдик документтер
8	Кошулган амортизациянын аналитикалык эсебинин маалыматтарын Башкы китептин эсебинин маалыматтары менен эсептөө жана салыштыруу	Маалыматтарды эсептөө жана салыштыруу (кайра эсептөө, көзөмөлдөө)
9	Ижара акысын эсептөөнүн жана эсептерде чагылдыруунун тууралыгын текшерүү. Ижара келишимдеринин маалыматтары менен бухгалтердик эсептин маалыматтарын салыштыруу, капиталдаштыруу үчүн ижаранын түрүн белгилөө	Ижара келишимдери, кирешелер жана чыгашалар эсебинин маалыматтары, банктык көчүрмөлөр. Башкы китеп

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

Ошентип, биз ижаралык эсептин аудитинин негизги жол-жоболоруна төмөнкүлөрдү киргизебиз: ижарага алынган каражаттардын эсепке алуу регистрлерин текшерүү, инвентаризация жүргүзүү жана инвентаризациянын жыйынтыгын аналитикалык эсептин маалыматтары менен салыштыруу, ижарага алынган негизги каражаттардын абалын жана пайдалануунун натыйжалуулугун

талдоо, амортизациянын тууралыгы, арендага алынган каражаттар боюнча эсептик маалыматтын ишенимдүүлүгү жана тууралыгы.

Ижарага берүүчү өз мүлкүн ижарага берүү менен, бир жагынан, келишимде белгиленген мөөнөткө туруктуу киреше алуу укугун кепилдейт, бирок, экинчи жагынан, узак мөөнөттөр менен тобокелдиктер көбөйөт, анткени бул мүмкүн эмес. ижарага алынган объекттин коммерциялык наркын алдын ала баалоо, демек, ижара төлөмдөрүнүн көлөмү кыйын. Бул ижарачы үчүн коркунуч катары каралышы мүмкүн. Ижарага алынган активди пайдалануудан алынган ижарачынын кирешесинин пайызы катары аныкталган, бирок белгилүү бир белгиленген суммадан кем эмес туруктуу ижара тобокелдигин азайтууга жардам берет.

Унаатранспорт тармагында биз изилдеп жаткан башка нерселер менен катар финансылык отчеттуулукка аудит жүргүзүүдө конкреттүү тобокелдиктерди, мисалы, инвестициялык долбоорлордун тобокелдиктерин эске алууну сунуштайбыз.

Аудит унаатранспорт тармагында бюджеттик каражаттарды жана гранттарды пайдаланууда ачык-айкындуулукту камсыз кылууда, инвестициялык жана инфраструктуралык долбоорлордун натыйжалуулугун жогорулатууда, анын жыйынтыгы боюнча экологиялык жана социалдык стандарттардын сакталышында, ресурстарды сарамжалдуу эмес пайдалануу тобокелдиктеринде негизги ролду ойнойт; Капитал сыйымдуулугу жогору долбоорлорду жана транспорттук инфраструктуранын улуттук экономиканы өнүктүрүү үчүн маанисин эске алуу менен коррупциялык схемалар жана мыйзам бузуулардын алдын алуу, жаңы технологияларга мониторинг жүргүзүү, аудиттин натыйжалуу ыкмаларын киргизүү талап кылынат. эл аралык стандарттарга шайкештик жана санариптик инструменттерди активдүү колдонуу.

Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагындагы бухгалтердик эсептин аудити бул тармактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл болгон бир катар өзгөчөлүктөргө ээ, алардын ичинен биз төмөнкүлөрдү белгилеп өттүк:

1. Жол инфраструктурасына (жолдорду, көпүрөлөрдү, транспорт түйүндөрүн курууга жана ондоого) капиталдык салымдардын олуттуу көлөмүнө байланыштуу инфраструктураны эсепке алуунун жана контролдоонун татаалдыгы. Аудитор инвестициялык активдердин амортизациясын, капиталдык жана эксплуатациялык чыгымдарды эсепке алуунун тууралыгын, ошондой эле ченемдик талаптардын сакталышын текшерет.

2. Эксплуатацияга, капиталдык ондоого жана жаңы объектилерди курууга чыгымдарды классификациялоо критерийлеринин так эместигинен улам келип чыккан чыгымдарды классификациялоодогу кыйынчылыктар. Бухгалтердик эсептердин ортосунда чыгашаларды иштин мүнөзүнө ылайык бөлүштүрүү маанилүү маселе болуп саналат.

3. Мамлекеттик субсидиялардан жана гранттардан көз карандылык – Кыргыз Республикасында транспорт тармагынын көпчүлүк бөлүгү мамлекеттик бюджеттин, эл аралык кредиторлордун жана донорлордун каражаттарынын эсебинен каржыланат. Аудитор каражаттардын тууралыгын жана максаттуу

пайдаланылышын, субсидияларды пайдалануунун мыйзамдуу талаптарга жана келишимдик милдеттенмелерге ылайык келүүсүн кылдат текшерүүгө тийиш.

4. Келишимдердин жана мамлекеттик сатып алуулардын аткарылышын көзөмөлдөө. Автотранспорт тармагында курулуш иштерине же жабдууларды алып келүүгө көп учурда ири тендерлер өткөрүлөт. Аудиттин жүрүшүндө мамлекеттик сатып алуулардын жол-жоболорунун мыйзамдуулугун жана айкындуулугун белгилөө, ошондой эле аткарылган иштердин жана жеткирилген жабдуулардын сапатына баа берүү маанилүү.

5. Экологиялык жана социалдык аспектилер - жолдорду жана транспорттук объектилерди курууда экологиялык нормалардын сакталышын маанилүү жагдай деп эсептейбиз. Аудиторлор экологиялык стандарттарга жана укуктук ченемдерге, тиешелүү мамлекеттик органдардын уруксаттарына жана уруксаттарына ылайыктуулугун текшерүүгө милдеттүү.

6. Коопсуздук жана камсыздандыруу. Жол курулушунда жана транспорттук объектилерди эксплуатациялоодо коопсуздук маселелерине өзгөчө көңүл бурулат. Аудиторлор бул талаптардын аткарылганын жана тиешелүү камсыздандыруу полистери бар-жоктугун текшериши керек.

7. Эл аралык стандарттар жана улуттук мыйзамдар. Аудиторлор эл аралык стандарттарды (ФОЭС, экологиялык аудиттин стандарттары) да, транспорт тармагын жөнгө салуучу атайын мыйзамдарды да эске алышы керек. Айрыкча, транспорт каражаттарын жана инфраструктураны лицензиялоого жана жол коопсуздугуна байланыштуу ченемдик укуктук актыларды сактоо маанилүү.

8. Технологиялык өзгөрүүлөр жана инновациялар. Акыркы жылдары Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагына жаңы технологиялар, анын ичинде жол кыймылын башкаруунун автоматташтырылган системалары, акы төлөнүүчү жолдордо электрондук төлөмдөр жана GPS көзөмөлдөө системалары жигердүү киргизилди. Аудиторлор технологиялык инфраструктурадагы өзгөрүүлөрдү эске алып, жаңы талаптарга жана стандарттарга ылайыктуулугун баалоого тийиш.

Ошентип, автотранспорт тармагындагы аудит жогорку квалификацияны жана бул сектордун өзгөчөлүктөрүн, анын ичинде инфраструктураны эсепке алууну, тобокелдиктерди башкарууну жана мыйзамдуулукту сактоону талап кылат.

Изилдөөнүн негизинде Кыргыз Республикасынын унаа транспортундагы инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун жана аудиттин методологиясын өркүндөтүүнүн негизги багыттары аныкталды:

1. ФОЭС бизди реалдуулукка ылайыкташтыруу жана интеграциялоо:

- унаатранспорттун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ата мекендик практикага ыңгайлаштырылган ФОЭС жана нускамалардын негизинде бухгалтердик эсептин улуттук моделин иштеп чыгуу. Бул колдонмо жол инфраструктурасынын уникалдуу өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен инвестициялык активдерди баалоо принциптерин камтышы керек;

- ФОЭСти бухгалтердик эсепке алуу тутумдарына интеграциялоо - унаа транспортунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ФОЭСти колдогон маалыматтык системаларды ишке киргизүү бухгалтердик эсепти так жана натыйжалуу

жүргүзүүнү камсыз кылат. Эл аралык стандарттарга ылайык автоматтык эсептөө жана отчеттуулук үчүн программалык камсыздоону иштеп чыгуу же модификациялоо зарыл;

2. Арендалык эсепти жана классификацияны оптималдаштыруу:

- тармактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен операциялык жана финансылык ижараны айырмалоонун так критерийлерин жана лизингди классификациялоого бирдиктүү мамилелерди иштеп чыгуу менен ФОЭС 16 “Ижара” боюнча ижаранын классификациясын тактоо.;

- лизингдик төлөмдөрдү дисконттоо жана лизингдик активдин учурдагы наркын аныктоо, зарылчылыкка жараша ижара келишиминин шарттарын мезгил-мезгили менен карап чыгуу жана өзгөртүү жолу менен баалоо практикасын жана ижара милдеттенмелерин таануу ыкмаларын иштеп чыгуу.

3. Аудиттик процедураларды жана контролду жакшыртуу:

- аудиттин адистештирилген стандарттарын иштеп чыгуу же стандарттарды инвестициялык жана лизингдик активдерди жана алар боюнча милдеттенмелерди аудит жана баалоо методологиясына ылайык тармактын өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтыруу;

- алдыңкы тажрыйбаларды жана алдыңкы аудит технологияларын, анын ичинде маалыматтарды талдоо үчүн чоң маалыматтарды аналитика инструменттерин киргизүү; аудитордук процедураларды аткаруу үчүн автоматташтырылган системалар;

- ички контроль системасын өнүктүрүү инвестициялык долбоорлорду жана ижаралык операцияларды контролдоо жана мониторинг жүргүзүү системасын, ошондой эле тобокелдиктерди башкаруунун натыйжалуу жол-жоболорун киргизүүнү талап кылат.

4. Бухгалтерлердин жана аудиторлордун квалификациясын жогорулатуу:

- адистерди эл аралык стандарттарга жана аларды эффективдүү колдонуу ыкмаларына даярдоо бул үчүн жол транспорт тармагында эл аралык стандарттарды колдонуу боюнча тренингдерди жана семинарларды уюштуруу, заманбап билим берүү ресурстарынын жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу зарыл;

- квалификацияны жогорулатуунун жана квалификациясын жогорулатуунун системасын жайылтуу менен тармактык уюмдарда бухгалтердик эсеп жана аудит боюнча бөлүмдөрү бар бухгалтерлер жана аудиторлор үчүн квалификацияны жогорулатуу программаларын иштеп чыгуу сунушталат ФОЭС жана АЭС боюнча.

5. Баалоо, мониторинг жана контролдоо:

- эсепке алуу жана контролдоо практикасына баа берүүнүн жана мониторинг жүргүзүүнүн натыйжалуу системасын ишке ашыруу: бухгалтердик эсеп жана аудит системасына мониторинг жүргүзүү жана баалоо үчүн жооптуу түзүмдөрдү түзүү, анын ичинде. натыйжалуулугун баалоонун натыйжалары боюнча бухгалтердик эсепке жана аудитке ондоолорду киргизүү;

- усулдук сунуштарды жана стандарттарды жаңылоо - практиканын актуалдуулугун сактоо үчүн жаңы стандарттарды тармактык ишканалардын практикасына натыйжалуу киргизүүнү камсыз кылуу үчүн эл аралык стандарттарга жана улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү кошкондо, методологиялык сунуштарды үзгүлтүксүз карап чыгуу жана жаңылоо зарыл.

ФОЭС жана АЭС ылайык унаа транспортунда ижаралык эсепти уюштуруунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында,:

- ФОЭС 16га ылайык операциялык жана финансылык ижаранын ортосундагы так айырма. Бул бухгалтердик эсепке алуу регистринде активди жана ага байланыштуу милдеттенмелерди колдонуу укугун таанууну камтыйт. Ижараларды адекваттуу классификациялоо бухгалтердик эсепке жана отчеттуулукка бирдиктүү мамилелерди иштеп чыгууну жана ишке ашырууну талап кылат, бул финансылык милдеттенмелерди жана активдерди чагылдыруунун тактыгын камсыз кылат;

- ижаралык операцияларды баалоону оптималдаштыруу - ижаралык эсептин ишенимдүүлүгүн жогорулатуу үчүн келечектеги ижара төлөмдөрүн дисконттоо менен кошо баалоонун өркүндөтүлгөн ыкмаларын киргизүү маанилүү. Бул арендалык чыгымдардын финансылык отчетто так чагылдырылышын камсыздайт жана ижара милдеттенмелерин жакшыраак башкарууга мүмкүндүк берет;

- кесиптик компетенцияларды окутуу жана өнүктүрүү - ижаралык эсептин жана анын аудитинин жаңы ыкмаларын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн адистерди системалуу түрдө даярдоону уюштуруу зарыл, бул алардын квалификациясын жогорулатууга жана эл аралык стандарттардын өзгөрүүсүнө ыңгайлашууга, жалпысынан - техникалык шарттарды жакшыртууга мүмкүндүк берет. аудитордук отчеттордун сапаты жана бухгалтердик эсеп процедуралары.

Инвестициялык жана ижаралык эсепке алууда аудиттин жол-жоболорун жана ички контролдук системаларын өркүндөтүү талап кылынат:

- аудиттин адистештирилген стандарттарын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү - автомобиль транспортунда инвестициялык жана ижаралык операциялардын өзгөчөлүктөрүн эске алган аудиттин адистештирилген стандарттарын иштеп чыгуу зарыл. Бул эл аралык талаптарга шайкеш келүүнү жана аудитордук отчеттордун ишенимдүүлүгүн жогорулатууну камсыз кылган аудиттин деталдуу методологиясын түзүүнү камтыйт;

- аудиттин заманбап технологияларын колдонуу - чоң маалыматтарды талдоо технологияларын жана автоматташтырылган аудиттин инструменттерин колдонуу аудиттин натыйжалуулугун олуттуу жогорулатат. Бул технологиялар финансылык маалыматтардын тереңирээк аналитикасын жүргүзүүгө, аномалияларды аныктоого жана аудиттин натыйжаларынын тактыгын жогорулатууга мүмкүндүк берет;

- ички контроль системасын чыңдоо - ички контролдун натыйжалуу системасы инвестициялык долбоорлорду жана ижаралык операцияларды контролдоо боюнча стандарттарды иштеп чыгууну жана киргизүүнү камтыйт. Белгиленген жол-жоболордун аткарылышын үзгүлтүксүз текшерүү жана мониторинг жүргүзүү каталардын жана кыянаттыктардын тобокелдиктерин минималдаштырууга жардам берет, бул финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүн жогорулатат.

Заманбап аудит технологияларын киргизүү - аудиттин сапатын жогорулатуу үчүн төмөнкүлөр сунушталат:

- бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун кемчиликтерин жана карама-каршылыктарын аныктоого жардам бере турган финансылык маалыматты деталдуу талдоо үчүн чоң маалыматтарды талдоо технологияларын колдонууга;

- аудиттин натыйжалуулугун жана тактыгын жогорулатуу үчүн аудиттин автоматташтырылган инструменттерин колдонууга.

Квалификацияны жогорулатуу жана адистикти жогорулатуу. Бухгалтердик эсептин жана аудиттин сапатын жогорулатуу максатында адистерди даярдоо зарыл:

- өнөр жай ишканаларында ФОЭС жана АЭС колдонуу боюнча курстарды, семинарларды, тренингдерди уюштуруу;

- адистерге билимдерин жана көндүмдөрүн жаңыртууга жардам бере турган билим берүү ресурстарына жана материалдарына жетүүнү камсыз кылуу.

Бухгалтердик эсептин жана аудиттин практикасына мониторинг жүргүзүү жана жаңылоо. Мониторинг жана практикаларды баалоо системаларын түзүү - практиканын актуалдуулугун камсыз кылуу сунуш кылынат:

- унаа транспортунда бухгалтердик эсептин жана аудиттин практикасына мониторинг жүргүзүү жана баа берүү үчүн жооптуу контролдоо органдарын түзүү. Бул органдар мыйзамдардагы жана эл аралык стандарттардагы өзгөрүүлөргө ылайык практиканы үзгүлтүксүз карап чыгып, жаңыртып турушу керек;

- бухгалтердик эсеп жана аудит системасындагы кемчиликтерди аныктоого жана жоюуга багытталган ички жана тышкы аудитти үзгүлтүксүз жүргүзүүгө.

Көрсөтмөлөрдү жана стандарттарды жаңыртуу:

- эл аралык стандарттарга жана практикага өзгөртүүлөрдүн негизинде методологиялык сунуштарды жана бухгалтердик эсептин жана аудиттин стандарттарын дайыма жаңылап турууга;

- бухгалтердик эсептин жана аудиттин практикасына жаңы ыкмаларды киргизүү, алардын заманбап талаптарга жана алдыңкы тажрыйбага шайкеш келишин камсыз кылуу.

Кыргыз Республикасынын унаатранспорт тармагындагы аудит процесстерин санариптештирүү текшерүүлөрдүн натыйжалуулугун, ачыктыгын жана тактыгын жогорулатуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Долбоорду башкаруу системалары, географиялык маалымат системалары, спутниктик технологиялар жана чоң маалыматтарды аналитика платформалары сыяктуу заманбап технологияларды колдонуу маалыматтарды тереңирээк жана ар тараптуу талдоону жеңилдетет жана аудиторлорго тобокелдиктерди жана карама-каршылыктарды тез аныктоого мүмкүндүк берет. Жогоруда көрсөтүлгөн чараларды ишке ашыруу Кыргыз Республикасынын унаа транспортунда инвестициялардын жана ижаралардын эсепке алуу жана аудитин олуттуу жакшыртууга, финансылык отчеттуулуктун ачыктыгын жана эл аралык стандарттарга шайкештигин жогорулатууга мүмкүндүк берет, бул сектордун туруктуу өнүгүшүн камсыз кылат жана анын инвестициялык жагымдуулук.

Үчүнчү бапта «Чыгымдарды эсепке алууну жана контролдоо жол-жоболорун уюштуруу жана жол курууда иштин наркын калькуляциялоо ыкмалары» жол курулушуна инвестицияларды жана арендадарды эсепке

алууну жана контролдоону уюштуруу практикасы жана жол куруу ишканаларында чыгымдарды түзүүнүн жана калькуляциялоо объектилеринин наркын калькуляциялоонун ыкмалары изилденген, ишканалардын инвестициялык ишмердигинин жана арендалык операциялардын эсеп саясатын жакшыртуу боюнча чаралар сунуш кылынган.

КРнын унаа транспортундагы инвестициялардын жана арендалардын эсебин жана аудитин системалуу талдоо бухгалтердик эсептин жана аудиттин ар кандай аспектилеринин ортосундагы өз ара байланыштарды, ошондой эле алардын ишканалардын ишинин жалпы натыйжалуулугуна тийгизген таасирин эске алууну талап кылат. Бухгалтердик эсептин жана аудиттин негизги аспектилери алардын ишканалардын ишинин натыйжалуулугуна тийгизген таасиринин көз карашынан алганда 3.1-таблицада чагылдырылган.

3.1-таблица – Инвестициялардын жана арендалардын бухгалтердик эсебинин жана аудитинин негизги аспектилери

	Процесстер жана ыкмалар	Натыйжалуулукка тийгизген таасири
Инвестициялардын эсеби	Тарыхый нарк - алардын иш жүзүндөгү баасын чагылдырбашы мүмкүн болгон тарыхый наркты колдонуу.	Инвестицияларды так баалоо жана өз убагында баалоо ишканалардын финансылык абалын жана ликвиддүүлүгүн так баалоого мүмкүндүк берет, инвестиция тартуу жана каржылоо мүмкүнчүлүгүнө таасир этет.
	Кайра баалоо - алардын адилет наркын чагылдыруу үчүн активдердин наркын үзгүлтүксүз карап чыгуу	
Ижаранын эсеби	Пайдалануу укугу моделине ылайык - баланста актив жана милдеттенме катары ижараны эсепке алуу (ФОЭС 16)	Ижараны туура эсепке алуу милдеттенмелерди жана чыгымдарды так эсепке алууга мүмкүндүк берет, бул финансылык натыйжаларга жана активдерди лизингди улантуу же сатып алуу боюнча чечимдерге таасир этет.
	Операциялык ижара - отчеттуулукта операциялык чыгашалар катары ижараны эсепке алуу	
Инвестициянын аудити	Инвестициялык эсептин тактыгын жана толуктугун текшерүү	Сапаттуу аудит каржылык жоготуулардын алдын алып, финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүн камсыз кыла турган инвестициялык эсепке алуудагы карама-каршылыктарды жана каталарды аныктоого жардам берет.
	Инвестициялык активдерди баалоо ыкмаларын колдонуунун эл аралык стандарттарга шайкештигин баалоо	
Ижаранын аудити	ФОЭСке ылайык ижаралык эсептин тууралыгын текшерүү	Ишенимдүү ижара аудиттери бухгалтердик эсептин тактыгын камсыз кылууга жана каржылык мыйзам бузуулардын тобокелдигин азайтууга жардам берет, бул ресурстарды эффективдүү башкарууга өбөлгө түзөт
	Ижара жана милдеттенмелерди ачуунун адекваттуулугун баалоо	

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Инвестициялар активдердин тарыхый (баштапкы) наркы боюнча эсепке алынат, ал адилет наркты чагылдыруу үчүн алардын реалдуу наркын чагылдырбашы мүмкүн, кайра баалоо - активдердин наркын үзгүлтүксүз карап чыгуу зарыл;

Инвестицияларга аудит жүргүзүүдө инвестициялык эсептин ишенимдүүлүгү жана толуктугу, ошондой эле инвестициялык активдерди баалоо методдорун колдонуунун эл аралык стандарттарга ылайык келиши белгиленет. Аудит ФОЭС боюнча ижаралык эсептин тууралыгын текшерүүгө жана ижара жана милдеттенмелер жөнүндө маалыматтын ачыкка чыгуусунун адекваттуулугун баалоого багытталган. Ижаралар баланста актив жана милдеттенме (ФОЭС 16) жана финансылык отчетто операциялык чыгаша катары эсепке алынышы мүмкүн.

Жалпысынан алганда, аудит карама-каршылыктарды жана тобокелдиктерди аныктоого жана минималдаштырууга, бухгалтердик эсептин тууралыгын камсыз кылууга жана ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет.

3.2-таблица – Инвестициялардын жана ижаранын бухгалтердик эсеби менен аудитинин өз ара байланышы

Өз ара байланышы	Түз таасир	Кыйыр таасир
Инвестициялардын эсеби жана аудити	Инвестицияларды эсепке алуу үчүн колдонулган ыкмалар ошол инвестициялардын финансылык отчетто чагылдырылышына түздөн-түз таасирин тийгизет, бул өз кезегинде аудиттин натыйжаларына таасирин тийгизет.	Аудит эсептин ыкмаларын оңдоону жана өркүндөтүүнү, финансылык отчеттуулуктун сапатын жогорулатууну жана чечим кабыл алууну талап кылган бухгалтердик эсептеги мүмкүн болгон каталарды же карама-каршылыктарды аныктайт.
Ижаралардын эсеби жана аудити	Эл аралык стандарттар боюнча арендадарды эсепке алуу аудиторлор тарабынан текшерүүнү жана тастыктоону талап кылган финансылык отчетко таасирин тийгизет.	Ижара жана милдеттенмелердин так маалыматтары аудиторлорго деталдуу жана сапаттуу аудит жүргүзүүгө жардам берет, бул отчеттуулуктун ачыктыгын жакшыртат жана финансылык каталардын тобокелдигин азайтат

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Ошентип, инвестицияларды жана ижараны туура эсепке алуу бюджетти так пландаштырууга жана ресурстарды бөлүштүрүүгө, финансылык башкарууну жакшыртууга мүмкүндүк берет. Так финансылык отчеттор башкаруу чечимдерин жакшыраак кабыл алууга жана ишкананы өнүктүрүү стратегиясын жакшыртууга көмөктөшөт.

Бүгүнкү күндө көптөгөн компаниялар имараттарды, кеңселерди, жабдууларды жана унааларды ижарага алышат. Бухгалтердик эсептин көз карашы боюнча, эгерде ижарачы активдерде эч кандай өзгөрүү болбосо жана ал ижара төлөмдөрүн кирешелер жөнүндө отчетто операциялык чыгаша катары тааныса, ижара операциялык ижара болуп саналат. Ижара берүүчү кирешени ижара жана амортизациялык чыгашалар түрүндө тааныйт. Ижарачынын көз карашы боюнча ар кандай ижара түрүн эсепке алуунун бирдиктүү модели катары ФОЭС 16 киргизилген. Бухгалтердик эсептин бул модели 3.3-таблицада келтирилген финансылык ижара боюнча эсепке алуу моделине окшош.

3.3-таблица – Ижарачыдан операциялык ижараларды эсепке алуу

Ижарачыдан операциялык ижара			
	(IAS) 17 болду Баяндама	(IFRS) 16 болуп калды	Баяндама

Баланса таасири	Арендага алынган жок Негизги каражаттар Баланса чагылдырылбайт	Д-т 2130, 2140, 2150 К-т 4150	ББ Эсептөө / Бух.шилтеме
Ижара боюнча чыгашалар	Д-т S030. 1630. 7570 ПжЗО Д-т 1540 ББ К-т 3110 Счет		
Амортизация боюнча чыгашалар		Д-т8470, 1630, 7150, 7580 К-т 2193, 2194, 2195	ПжЗО Эсептөө / Бух.шилтеме
Финансылык (пайыздык) чыгашалар		Д-т9510 К-т 3550	ПжЗО Эсептөө / Бух.шилтеме
Төлөм	Д-т3110 ББ К-т 1210 Төлөм тартиби	Д-т4150 Д-т 3550 К-т1210	ББ Төлөм тартиби

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

ФОЭСтин талаптарына ылайык, лизинг берүүчү ижарачыдан айырмаланып, ижаранын операциялык жана финансылык болуп классификациясын сактап калат. Операциялык ижараны жана ижарага берүүчүнү эсепке алуунун негизги жоболору 3.4-таблицада жалпыланган.

3.4-таблица – Ижарага берүүчүдөн операциялык ижараларды эсепке алуу

	(IAS) 17 болду	Баяндама	(IFRS) 16 болуп калды	Баяндама
Ижарага негизги каражат	Активдерде таанылган: «Негизги каражаттар», «Инвестициялык мүлк»	ББ	Активдерде таанылган: «Негизги каражаттар», «Инвестициялык мүлк»	ББ
Кирешени таануу: Операциялык ижара акысы	Д-т1410 К-т 6110, 9190 К-т 3430	ББ. ПжЗО Эсеп - фактура	Д-т 1410 К-т 6110, 9190 К-т 3430	ББ. ПжЗО
Амортизациялык чыгашалар	Д-т1470, 1630, 7150, 7580 К-т 2193, 2194, 2195	ББ. ПжЗО	Д-т 1470, 1630, 7150, 7580 К-т 2193, 2194, 2195	ББ. ПжЗО

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Жол уюмундагы бухгалтердик эсеп ушул типтеги ишканалардын ишинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ (3.5-таблица).

3.5-таблица - Жол уюмдарында бухгалтердик эсептин негизги аспекти

№	Эсептин объекттери	Эсептин сүрөттөлүшү
1.	Негизги каражаттардын эсеби	Жол уюмдары жолдор, көпүрөлөр, тоннелдер, техникалар жана транспорт сыяктуу негизги фонддордун бир кыйла көлөмүнө ээ. Бул активдерди эсепке алуу сатып алууларды, амортизацияны, оңдоолорду жана эсептен чыгарууну камтыйт.
2.	Материалдык-техникалык запастардын эсеби	Жол курулуштарын күтүү жана оңдоо үчүн материалдардын, шаймандардын жана запастык бөлүктөрдүн болушу зарыл. Запастарды эсепке алуу запастардын келип түшүшүн, чыгымдалышын жана инвентаризациясын контролдоону камтыйт.

3.	Курулуш-монтаждоо жумуштарын эсеби	Жол уюмдары жол инфраструктурасын курууну, оңдоону жана күнүмдүк тейлөөнү жүзөгө ашырышат. Бухгалтердик эсепке курулуш-монтаждоо иштеринин чыгымдарын контролдоо, аткарылган иштердин көлөмдөрүн жана аларга кеткен чыгымдарды эсепке алуу кирет
4.	Ташуулардын эсеби	Эгерде жол уюму жүктөрдү же жүргүнчүлөрдү ташуу боюнча кызматтарды көрсөтсө, анда ташуунун эсебин жүргүзүү, анын ичинде аяктаган ташуу үчүн эсептөөлөрдү, кызмат көрсөтүүлөрдүн наркын жана бул иштин финансылык натыйжасын жүргүзүү маанилүү.
5.	Кирешелердин жана чыгашалардын эсеби	Жол уюмундагы бухгалтердик эсеп ишкананын ишмердүүлүгү менен байланышкан кирешелер жана чыгашалар менен болгон бардык операцияларды эсепке алууну, ошондой эле салык салуу жана финансылык отчеттуулук боюнча операцияларды эсепке алууну камтышы керек.
6.	Салык салуу жана отчеттуулук	Бардык уюмдар салык мыйзамдарын сактоого милдеттүү. Бухгалтердик эсепке салык отчетторун даярдоо жана берүү жана жогорку органдарга отчеттуулук камтылууга тийиш
7.	Спецификалык өзгөчөлүктөрү	Жол уюмдарынын спецификалык өзгөчөлүктөрү болушу мүмкүн, мисалы, бүтпөгөн курулуштарды эсепке алуу, механизацияны жана транспортту эсепке алуунун өзгөчөлүктөрү, гидрометеорологиялык иштерди эсепке алуу ж.б.

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

3.5-таблицада келтирилген бардык аспектилер анын ишинин өзгөчөлүктөрүн жана негизги фонддор, материалдар, жол инфраструктурасын куруу жана күтүү менен иштөөнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жол мекемесин эсепке алууда өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Мыйзам талаптарын жана бул сектордогу бизнес-процесстердин өзгөчөлүгүн эске алуу менен бухгалтердик эсептин тактыгын жана өз убагында жүргүзүлүшүн камсыз кылуу маанилүү.

Кыргыз Республикасындагы автомобиль транспортуна карата инвестиция жана аренда көйгөйлөрүнүн актуалдуулугу бул багыттар боюнча изилдөөлөрдүн зарылдыгын көрсөткөн мисалдар менен баса белгиленет. Тиешелүү изилдөөлөр жүргүзүлүшү керек болгон көйгөйлөрдү системалаштырдык:

1. Инфраструктуранын көйгөйлөрү жана инвестициялык муктаждыктар. Кыргызстанда жол инфраструктурасын модернизациялоого жана оңдоого каражаттын кескин жетишсиздиги байкалууда. Финансылык ресурстардын жана инвестициялардын жетишсиздиги долбоордук иштердин кечендешине жана жол курулушунун нормаларынын бузулушуна алып келет. Каржылоо булактарын жана тармакка инвестицияларды тартуунун эффективдүү механизмдерин аныктоо үчүн сапаттуу изилдөөлөрдү жүргүзүү жана алардын натыйжалары боюнча республиканын жол-транспорт инфраструктурасын жакшыртуу жана жолдордун сапатын жана анын сапатын жакшыртуу стратегиясын иштеп чыгуу зарыл. аймактар.

2. Коомдук транспортту ижарага алуу жана башкаруу көйгөйлөрү. Бишкек жана Ош шаарларында коомдук транспорттун жетишсиздиги жана эскилиги көйгөйлөрү бар. Автопаркты жаңыртуу аракетине карабастан, шаардык

автобустар менен кичи автобустар негизинен эскирип, жаңысын сатып алууга каражат чектелүү. Жаңы транспорт каражаттарын ижарага алуу келечектүү болушу мүмкүн, ошондой эле транспортту башкаруунун натыйжалуу схемаларын аныктоо, потенциалдуу ижарачыларды аныктоо жана транспорттук потенциалды башкарууну жакшыртуу механизмдерин сунуштоо үчүн транспорттук ижара рыногун изилдөө керек.

3. Инновациялык технологияларга жана алдыңкы транспорттук чечимдерге инвестиция тартуу маселеси. Акыркы жылдары автомобиль транспорту чөйрөсүндө инновациялык технологияларды (акылдуу транспорттук системалар жана электр автобустар) киргизүүгө кызыгуу күч алууда. Бул жерде мындай технологияларды ишке ашыруу үчүн олуттуу инвестициялардын зарылдыгына көңүл буруу зарыл. Бул багыттагы изилдөөлөр жол-транспорт инфраструктурасын өнүктүрүү үчүн эң натыйжалуу инновацияларды жана инвестициялык долбоорлордун ийгиликтүү моделдерин издөө багытында жүргүзүлүшү керек.

4. Экологиялык жана социалдык проблемалар. Жүргүнчүлөрдүн жана жүктөрдүн агымынын өсүшү экологиялык абалдын начарлашына жана абанын булганышына алып келет. Транспорттук инфраструктураны экологиялык жактан таза көз караштан модернизациялоо ири капиталдык салымдарды талап кылат. Аз эмиссиялуу унаа моделдери келечектүү. Экологиялык жактан таза транспорттук чечимдер боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү артыкчылыктуу багыттарды жана каржылоо булактарын аныктоого, долбоорлордун экономикалык натыйжалуулугун баалоого, республикадагы экологиялык абалды жакшыртуу боюнча саясатты жана программаларды иштеп чыгууга жардам берет.

Биз жогоруда саналып өткөн көйгөйлөр Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагындагы каржылоо жана эсепке алуу тармагында комплекстүү изилдөөлөрдүн зарылдыгын тастыктайт, ал инвестицияларды тартуунун мүмкүнчүлүктөрүн жана багыттарын аныктоо, ошондой эле автотранспорт тармагын жакшыртуу көз карашы менен жүргүзүлүүгө тийиш. жол-транспорт инфраструктурасынын сапаты жана чыгымдарды оптималдаштыруу, ал акырында жарандардын жашоо сапатын жогорулатууда жана өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндө чагылдырылышы керек. Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын автомобиль транспортунун реалдуу көйгөйлөрү менен байланыштырылышы керек жана ишканалар, жөнгө салуучу органдар жана инвесторлор үчүн практикалык мааниге ээ болушу керек.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын автотранспортундагы бухгалтердик эсептин жана аудиттин колдонулуп жаткан системасын талдоонун натыйжасында бухгалтердик эсептин ачык-айкын эместиги, чыгымдарды капиталдаштыруу көйгөйлөрү, каржылоо булактарынын эффективдүү эмес эсеби жана амортизациялык эсепке алуудагы кемчиликтер менен байланышкан олуттуу көйгөйлөр жана кемчиликтер аныкталды. . IFRS жана АХС колдонуу жаңы стандарттарды интеграциялоо, адилет наркты өлчөө, ачуу талаптары жана аудиторлордун квалификациясын жогорулатуу менен байланышкан кошумча татаалдыктарды киргизет. Бул көйгөйлөрдү чечүү бухгалтердик эсептин жана

аудиттин практикасын өнүктүрүүгө, эл аралык стандарттарга ыңгайлаштырууга жана адистердин квалификациясын жогорулатууга багытталган комплекстүү мамилени талап кылат.

Диссертацияда биз алдыңкы тажрыйбаларды бөлүп көрсөтүү, ФОЭС жана АЭСге шайкештигин баалоо үчүн конкреттүү тармактык ишканалардын бухгалтердик эсепке алуу жана отчеттуулук тажрыйбасын талдап чыктык, эң башкы нерсе - көйгөйлөрдү жана көйгөйлөрдү аныктоо жана системалаштыруу, унаатранспорт тармагында эсепке алуу, отчеттуулук жана контролдоо системасын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу..

Атап айтканда, биз «Кыргызавтожол» мамлекеттик ишканасына бухгалтердик эсеп, аналитикалык жана контролдук иш-чараларды уюштуруу жаатында бир катар практикалык сунуштарды бердик:

- бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун стандарттары - ФОЭСке ылайык келүү, анткени алар инфраструктуралык объектилерди курууга чыгымдарды эсепке алуунун эрежелерин так аныктайт;

- чыгымдарды эсепке алуунун системалары - курулуш этаптары боюнча чыгымдарга көз салуу үчүн объект, иштин түрү, убакыт жана материалдарды эсепке алуу боюнча чыгымдарды эсепке алуу тутумдарын колдонуу;

- нарктык калькуляциялар – долбоорлоого, долбоорду башкарууга, материалдарды даярдоого жана сатып алууга, курууга жана курулуш аяктагандан кийин жолду андан ары күтүүгө кеткен бардык чыгымдарды камтыган жолдун ар бир километринин наркын эсептөө;

- амортизация жана резервдер - жол курууда пайдаланылган негизги каражаттардын амортизациясын эсепке алуудан тышкары, күтүлбөгөн чыгымдарды жана тобокелдиктерди жабуу үчүн резервди түзүү сунушталат;

- эффективдүүлүктү талдоо жана контролдоо - бюджетти андан ары оптималдаштыруу жана долбоорлордун рентабелдүүлүгүн жогорулатуу үчүн экономикалык натыйжалуулукту талдоо жүргүзүү, жолду куруунун жана эксплуатациялоонун ар бир этабында чыгымдарды контролдоону колдоо.

Жол курууда чыгымдарды эсепке алуу жана эсепке алуу ар кандай аспектилерди эсепке алууну камтыйт жана жолдорду долбоорлоодо, курууда жана тейлөөдө чыгымдардын бардык элементтерин жана статьяларын эсепке алуу үчүн комплекстүү системалуу мамилени талап кылат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, 1 чакырым жолдун орточо баасы жолдун түрүнө, жайгашкан жерине, рельефине, техникалык мүнөздөмөсүнө жана башка факторлорго жараша өзгөрөт. Жалпы картинаны алуу үчүн биз бүткөрүлгөн жана учурда ишке ашырылып жаткан долбоорлордун жана статистикалык маалыматтардын негизинде автомобиль жолдорун курууга орточо сметалык чыгымдарды аныктадык. 1 км жолдун наркын түзгөн чыгымдардын кеңири бөлүштүрүлүшү 3.6-таблицада чагылдырылган.

3.6-таблица – Бир километр жолдун наркынын акыркы эсеби

Категориялар	Суммасы (\$)
Долбоорлоо жана даярдоо иштери	280 000

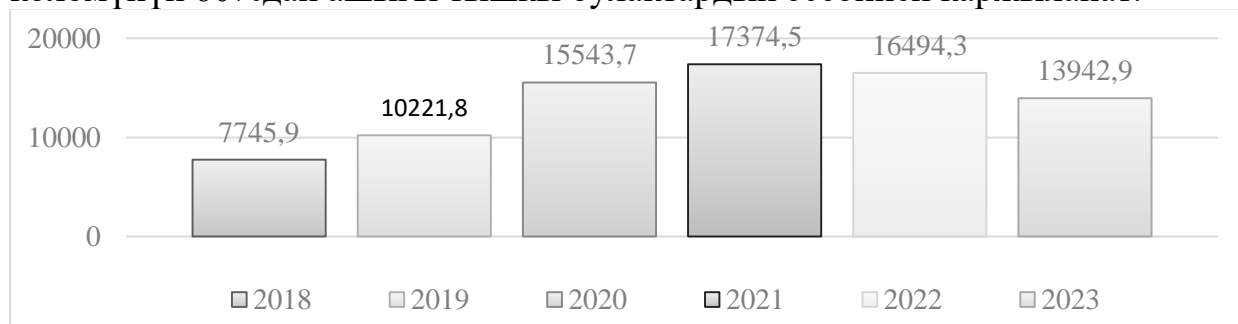
Материалдар жана аларды жеткирүү	720 000
Жумушчу күчү	400 000
Жабдуулар жана ижара	200 000
Башка чыгымдар	60 000
Шарттуу чыгымдар	83 000
Бир километр жолдун жалпы баасы	1,743,000

Таблицадан көрүнүп тургандай, 1 км жолдун баасы 1 743 000 долларды түздү, чыгымдардын негизги категориялары болуп материалдар жана аларды ташуу эсептелет. ФОЭСке ылайык, жогоруда көрсөтүлгөн бардык чыгымдар капиталдаштырылган жана жолдун наркына кошулат. Бул уюмдун финансылык отчетунда активдин наркын так чагылдырууга, жолду эксплуатациялоодон экономикалык пайда алууга таасир этиши мүмкүн болгон бардык чыгымдарды эсепке алуу мүмкүнчүлүгүн түзөт.

Төртүнчү бапта «Жол курулуш уюмдарында инвестициялардын жана арендадардын эсебин жана аудиттин системасын өркүндөтүүнүн негизги багыттары» жол курулушун өнүктүрүү боюнча уюштуруу-экономикалык чаралардын негизинде бухгалтердик эсеп системасын өркүндөтүү, тармактык уюмдардын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун куралы катары финансылык отчеттуулуктун депозитарийин түзүү боюнча сунуштар берилди, ошондой эле жол курулушун өнүктүрүүнүн аудитин жакшыртуу боюнча чаралар сунушталды.

Жол тармагынын негизги көйгөйү жетишсиз каржылоо болуп келген жана болуп кала берет. Акыркы жылдары жол курууга бөлүнгөн каражаттар тынымсыз көбөйүп жаткандыгына карабастан, жол тармагын жалпы муктаждыктын 25-30% чегинде каржылоо практикасы бүгүнкү күнгө чейин уланып келүүдө. Жол чарбасын каржылоодо олуттуу үлүштү жолду күнүмдүк тейлөөгө кеткен чыгымдар жана административдик персоналдын эмгек акысы ээлейт. Мындай шарттарда жалпы пайдалануудагы автомобиль жолдорун кармоо үчүн, атап айтканда, акыркы 5 жылда республикалык бюджетти социалдык төлөмдөргө багыттоо жана жол курууга тышкы каржылоону жалпы көлөмдүн 40% чегинде тартууну эске алуу менен салыштырмалуу туруктуу болуп саналат. тышкы инвестициялардын. Белгилей кетсек, бюджеттик каражаттардын өнөкөт тартыштыгы жол иштерине бөлүнгөн каражаттардын натыйжасыз пландаштырылышынын жана пайдаланылбаганынын кесепети болуп саналат.

Жалпысынан алганда, акыркы жылдары өлкөнүн жол инфраструктурасынын олуттуу жакшыргандыгын белгилесе болот, ага көбүрөөк каражат бөлүнүүдө. Транспорттук инфраструктурага инвестициялардын жалпы көлөмүнүн 60%дан ашыгы тышкы булактардын эсебинен каржыланат.

4.1-сүрөт. Кыргыз Республикасынын жол тармагына түшкөн инвестициялардын көлөмү (млн. сом)

Булагы: КР КМ

Ошентип, транспорт жана жол тармагы бардык түшкөн инвестициялардын эң чоң үлүшүн түзөт. 2023-жылы бул көрсөткүч 48,7%ды түзгөн.

Аткарылган иштердин жана каржылоонун көлөмүн талдоо жана салыштыруу көрсөткөндөй, абалы тездетилген темп менен начарлап бара жаткан жолдорду жакшыртууга, кеңейтүүгө жана реконструкциялоого олуттуу көлөмдөгү каражаттар жумшалып, аларды ишке ашыруу үчүн зарыл болгон каражаттардын көлөмү көбөйүүдө. тейлөө көбөйүүдө. Бул жол тармагынын натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча чараларды ишке ашыруу зарылдыгын ырастайт, биз жол тармагын каржылоонун институционалдык базасын чыңдоо, инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу жана башкарууну санариптештирүү боюнча чараларды колдонуунун ачык-айкындуулугун камсыз кылуу үчүн өтө маанилүү деп эсептейбиз. Бөлүнгөн каражаттардын эсебинен жана тармактын туруктуу иштешине жетишүү.

Көйгөйдү чечүүнүн эл аралык практикасын изилдөө дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө жолдорду курууну жана оңдоону каржылоо маселеси ар кандай чечилип жатканын көрсөттү. Эң натыйжалуусу, дүйнөлүк тажрыйбанын көз карашы боюнча, автомобиль жолдоруна же ар кандай категориядагы жалпы пайдалануудагы жолдорго акы төлөөнү киргизүү, б.а. “Колдонуучу төлөйт” принцибине өтүү, жолго келтирилген зыяндын ордун толтуруунун каражаты катары колдонулуп жаткан салыктар менен төлөнөт. Ал жолдорго эң чоң зыян келтирүүчү транспорт каражаттарынын ээлерине – уруксат берилген максималдуу салмагы 12 тоннадан ашкан жүк ташуучу унааларга тиешелүү.

Улуттук мыйзамдарды эл аралык талаптарга шайкеш келтирүү боюнча иштерди улантуу зарыл. Жол тармагында потенциалды кармап туруу үчүн өндүрүштүк жана инновациялык борборду өнүктүрүүнү алдыңкы борбор катары кароо зарыл; жол долбоорлоо институтунун потенциалын сактоо; академиялык колдоо. Жол тармагынын иштешинин финансылык базасын чыңдоо үчүн Жол фондун натыйжалуу пайдалануу жана толтуруунун жаңы булактарын издөө зарыл, анын негизги максаты жол тармагынын иштешинин финансылык базасын чыңдоо болуп саналат. Кыргыз Республикасынын жол тармагын сактоо жана өнүктүрүү.

2025-2030-жылдарга республикалык бюджеттен каражаттарды бөлүү менен жол тармагынын керектөөлөрүнүн болжолдуу көрсөткүчтөрү 4.1-таблицада келтирилген.

4.1-таблица – Жол тармагындагы каражатка муктаждыктын болжолу жана республикалык бюджеттин мүмкүнчүлүктөрү

Жылдар	Каражаттарга талап, миң сом	Бюджеттин мүмкүнчүлүктөрү, миң сом	Каржылоонун камсыздалышы, %
2025	8684,71	3126,36	36 %
2026	9108,97	3643,58	40 %
2027	9363,77	4213,69	45 %
2028	9618,64	4616,94	48 %

2029	10042,9	5021,45	50 %
2030	10625,32	5631,42	53 %

Булагы: МТжККР

Жол чарбасын күтүүгө болгон керектөөлөрдү канааттандыруу Жол фондунун каражаттарын пайдалануу менен гана мүмкүн. Тармакты каржылоо тенденциясы азыркы деңгээлде сактала турган болсо (керектөөнүн 50%) орто жана капиталдык оңдоолордун жетишсиз көлөмүнөн жолдор бузулат.

Жол-транспорт тармагындагы көйгөйлөрдү чечүүнүн эл аралык тажрыйбасы ишмердүүлүктүн бардык багыттарын санариптештирүү гана экономиканын жүзүн, маалыматтар менен иштөөнүн моделдерин жана ыкмаларын, товарлардын жана кызматтардын өзүн, ошондой эле мамлекеттин функцияларын өзгөртөөрүн тастыктайт. жана анын коом менен өз ара аракеттенүүсүнүн форматтары. Кыргыз Республикасынын Салыктык эмес кирешелер жөнүндө кодексинде каралган жүк ташуучу транспорт каражаттарынан жана автобустардан жалпы пайдалануудагы автомобиль жолдору боюнча жүрүү үчүн жыйымды алуу адамдын кыймылын толугу менен жокко чыгаруучу динамикалык салмактык жана габариттик контролду камтыган маалыматтык системаны түзүү жолу менен ишке ашырылат. Келечекте бул маалыматтык системага транспорт каражаттарын электрондук пломбалоо функциясын, ошондой эле айдоочулардын иштөө жана эс алуу убактысын көзөмөлдөөгө байланышкан башка транспорттук контролдоо функцияларын киргизүү пландаштырылууда. Долбоордун каржылык мааниси чоң экенин эске алып, аны МЖӨ келишиминин негизинде жеке капиталды тартуу жолу менен ишке ашыруу пландалууда.

ФОЭСке ылайык МЖӨдө бухгалтердик эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрү келишимдин мүнөзү, шериктештиктин түзүмү жана өнөктөштөрдүн ортосундагы тобокелдиктерди бөлүштүрүү менен аныкталат. МЖӨ долбоорлоруна колдонула турган негизги стандарт IFRS 16 Ижара болуп саналат. Учурда МЖӨ долбоору боюнча өкмөттөн алынган актив субсидия түрүндө эсепке алынат. Мында мамлекеттик субсидиялар ишкананын эксплуатациялык ишмердигине байланышкан белгилүү шарттарды мурда же келечекте сактоо үчүн ишканага ресурстарды өткөрүп берүү түрүндө мамлекет тарабынан көрсөтүлүүчү жардамды түшүндүрөт. Мамлекеттик субсидияларга мамлекеттик жардамдын наркын негиздүү баалоого мүмкүн болбогон формалар же ишкананын кадимки чарбалык операцияларынан айырмаланбай турган өкмөт менен болгон операциялар кирбейт.

Инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуунун негизги инструменттеринин бири катары биз жол курулуш уюмдары үчүн финансылык отчеттуулуктун депозитарийин (ФСД) түзүүнү сунуштайбыз, бул депозитарий уюмдардын финансылык отчеттуулугунун жеткиликтүүлүгүн жана ачыктыгын камсыз кылат, бул алардын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатат. ошондой эле уюмдардын финансылык жана финансылык отчеттору жөнүндө маалыматтын сапатын жана ишенимдүүлүгүн жогорулатууга жардам берет, анын негизинде колдонуучулар негизделген экономикалык чечимдерди кабыл ала алышат.

ФСДны түзүү максатында жол курулуш уюмдарынын финансылык отчетторун жана аудитордук корутундуларын чогултуу, сактоо, жалпылоо, талдоо жана жарыялоо үчүн программалык камсыздоону иштеп чыгуу жана орнотуу талап кылынат; программалык камсыздоонун маалыматтык системалар менен өз ара аракеттенүүсү, алардан алынган маалыматтар "Түндүк" маалыматтык ресурсу аркылуу берилет.

КОРУТУНДУ

ФОЭС жана АЭС контекстинде Кыргыз Республикасынын унаа транспортундагы инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун жана аудиттин теориясын, методологиясын жана уюштурууну изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй корутундулар түзүлдү:

1. Автомобиль транспортун өнүктүрүү ата мекендик экономиканын артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Жолдорду жана транспорттук инфраструктураны жакшыртуу өлкөдөгү экономикалык ишти өнүктүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат, ал өз кезегинде каражаттарды пайдаланууда ачык-айкындуулукту жана эффективдүүлүктү жогорулатууну, активдерди башкаруунун натыйжалуу системасын жана заманбап бухгалтердик эсептин, отчеттуулуктун жана контролдун системасын киргизүүнү талап кылат.

2. ФОЭСтин 16 «Ижара» жана 9 «Финансылык инструменттер» стандарттарын практикага киргизүү Кыргыз Республикасындагы автомобиль транспортунун мүнөздөмөлөрүнө олуттуу ыңгайлашууну талап кылат. Өнөр жай ишканаларындагы учурдагы экономикалык жана инфраструктуралык реалдуулуктун контекстинде эл аралык талаптарга шайкеш келүүнү камсыз кылуу жана тармактын экономикасынын өзгөчө шарттарын эске алуу максатында адаптацияланган методологиялык жоболорду жана сунуштарды иштеп чыгуу жана бухгалтердик эсептин принциптерин жана саясатын тактоо зарыл. Бул жол секторуна мүнөздүү болгон активдерди жана милдеттенмелерди баалоо, амортизациялоо жана таануу жол-жоболорун деталдуу баяндоону камтыйт. Автомобиль транспортуна инвестицияларды эффективдүү эсепке алуу адистештирилген методикалык сунуштарды түзүүнү талап кылат.

3. Бухгалтердик эсептин процесстерине информациялык технологияларды интеграциялоо – чет элдик жана алдыңкы тажрыйбанын негизинде инвестициялык жана ижаралык эсепти автоматташтыруу маанилүү багыт болуп саналат. Автоматташтырылган эсепке алуу тутумун, ФОЭСтин жана автотранспорттун өзгөчөлүгүн эсепке алууну киргизүү маалыматтарды иштеп чыгуунун тактыгын жакшыртат, каталарды азайтат жана финансылык отчеттуулуктун ачыктыгын камсыз кылат.

4. Классификациялоо жана баалоо принциптерин сактоо менен ижаралык эсепти уюштуруу - ФОЭС 16га ылайык операциялык жана финансылык ижараны так айырмалоого мүмкүндүк берет, бул алардын эсебине жана отчеттуулугуна бирдиктүү мамилелерди кылдат иштеп чыгууну жана ишке ашырууну талап кылат. Ижара транзакцияларын эффективдүү баалоо, анын ичинде лизингдик төлөмдөрдү дисконттоо жана ижара шарттарын мезгил-мезгили менен кайра

карап чыгуу, натыйжада финансылык отчетто ижара милдеттенмелери жана активдери боюнча так отчеттуулук.

5. Инвестициялык жана лизингдик операциялардын өзгөчөлүктөрүн эске алган аудиттин адаптацияланган адистештирилген стандарттарын колдоо, ошондой эле каталардын жана кыянаттыктардын тобокелдиктерин минималдаштырууга багытталган ички контролдук системаларды өркүндөтүү финансылык отчеттуулуктун ишенимдүүлүгүн жана аудитордук отчеттордун сапатын олуттуу жогорулатууга мүмкүндүк берет. Заманбап чоң маалыматтарды талдоо технологияларын жана автоматташтырылган аудит куралдарын колдонуунун актуалдуулугу аудиттин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн айдан ачык. Бул технологиялар финансылык маалыматтарды терең талдоону камсыз кылат, аномалияларды аныктайт жана аудитордук отчеттордун тактыгын жакшыртат, бул финансылык көзөмөлдүн жалпы ишенимдүүлүгүн жана ачыктыгын жогорулатууга жардам берет.

6. Регулятивдик жана экономикалык чөйрөнүн өзгөрүшүнө жараша бухгалтердик эсептин жана аудиттин практикасына үзгүлтүксүз мониторинг жүргүзүү жана кайра карап чыгуу алардын актуалдуулугун жана эл аралык стандарттарга шайкеш келишин камсыз кылуу үчүн зарыл болуп калат. Бул жаңы мыйзамдык демилгелерге жана эң мыкты эл аралык тажрыйбадагы өзгөрүүлөргө ылайык усулдук сунуштарды жана бухгалтердик эсептин жана аудиттин жол-жоболорун системалуу түрдө жаңыртууну жана жаңылоону талап кылат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн натыйжалары көрсөткөндөй, автотранспорт тармагынын ишканаларында инвестициялардын жана арендаардын эсебин алуунун жана аудитинин методологиясында, иштешин уюштурууда бир катар кемчиликтер жана көйгөйлөр бар, аларды чечүү үчүн төмөнкү практикалык сунуштар берилген. сунушталган:

1. Бухгалтердик эсептин жана аудиттин жол-жоболорун стандартташтыруу, бирдиктүү жоболорду иштеп чыгуу жана киргизүү жана Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагындагы инвестициялар жана ижаралар үчүн ФОЭСтин жана АЭСтин киргизүү, бул стандарттарды колдонуу боюнча адистерди даярдоо.

2. Инвестициялар жана ижаралар боюнча эсепке алуунун жана отчеттуулуктун тактыгын текшерүү үчүн ички контролдун натыйжалуу жол-жоболорун ишке ашыруу, финансылык көрсөткүчтөрдү эсептөө жана ижара келишимдерине мониторинг жүргүзүү үчүн программалык чечимдерди колдонуу менен инвестициялар жана лизинг боюнча маалыматтардын тактыгын жана өз убагында берилишин камсыз кылуучу бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун автоматташтырылган системалары.

3. Инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуу жана аудит жагынан ФОЭС жана АЭСтин талаптарын терең түшүнүүгө багытталган бухгалтерлер, финансылык аналитиктер жана аудиторлор үчүн тренингдерди жана семинарларды уюштуруу, алдыңкы тажрыйбаны адаптациялоо үчүн тармактык адистер менен эксперттердин ортосунда тажрыйба алмашуу. Инвестициялык

жана ижаралык эсеп чөйрөсүндө иштеген бухгалтерлерди жана аудиторлорду кесиптик даярдоо жана аттестациялоо системасын өркүндөтүү.

4. ФОЭС жана АЭСтин жаңыланууларына, бухгалтердик эсеп жана аудит чөйрөсүндөгү улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүгө мониторинг жүргүзүү; бул өзгөрүүлөрдүн автотранспорт тармагына тийгизген таасирин талдоо жана өзгөртүүлөргө жана жаңыртууларга ылайык бухгалтердик эсеп жана аудит процедураларын адаптациялоо.

5. Кыргызстанда инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун өзгөчөлүктөрүн эске алган заманбап ченемдик укуктук базаны иштеп чыгуу жана киргизүү, процедураларды жөнөкөйлөштүрүү, административдик тоскоолдуктарды азайтуу жана стандарттардын сакталышын көзөмөлдөөнү жакшыртуу.

6. Эл чарбасынын жана тармактардын езгечелуктерун эске алуу менен инвестициялар жана арендалар боюнча маалыматтардын ачык-айкындуулугун, ишенимдуулугун жана толуктугун жогорулатууга багытталган бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун системасын енукутуруунун стратегиялык планын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

7. Аудитордук уюмдар менен өз ара аракеттенүүнү күчөтүү, финансылык отчеттуулуктун көз карандысыз текшерүүсүн жана инвестициялык жана ижаралык эсептердин аудитин камсыз кылуу үчүн алдыңкы аудитордук компаниялар менен өнөктөштүк мамилелерди түзүү.

8. Жогоруда айтылган сунуштар Кыргыз Республикасынын жол курулушундагы инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун жана аудитинин методологиясын, методологиясын жана практикасын комплекстүү өркүндөтүүгө, демек, финансылык башкаруунун ачык-айкындуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылууга көмөктөшөт деп ишенебиз.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Мырзаibraимова, И.Р.** Тоо-кен өнөр жай ишканаларында бухгалтердик эсептин негизги көйгөйлөрү [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -№2 (21). –Бишкек, 2018.– С. 356-359.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36273670>

2. **Мырзаibraимова, И.Р.** К вопросу о совершенствовании системы учета и отчетности в Кыргызской Республике[Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын кабарлары, 2018. -№6. – С. 82-85.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37136368>

3. **Мырзаibraимова, И.Р.**К Азыркы шарттарда Кыргыз Республикасынын социалдык енугушунун тенденциялары женундегу маселе боюнча [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Азыркы экономиканын актуалдуу маселелери. – Махачкала, 2018. – № 9. – Б. 297-302.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37304402>

4. **Myrzaibraimova, I.R.,** Khamzaeva A.M, MamashovK.A. Problems and Prospects of Economic Digitalization in Kyrgyzstan (article)Digital Economy:

Complexity and Variety vs. Rationality p.876-882 2019 year. ISSN 2367-3370
ISSN 2367-3389 (electronic) Lecture Notes in Networks and Systems company
Springer Nature Switzerland.
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211181719>

5. **Myrzaibraimova, I.R.**, Kulueva Ch.R., Alimova G. B. The Role of Scientific and Educational Platform in Formation of the Innovative Economy of Kyrgyzstan: Foreign Experience, Realities, and Prospects (article) /The 21st Century from the Positions of Modern Science: Intellectual, Digital and Innovative Aspects, p.484-495.2019 year. Lecture Notes in Networks and Systems company Springer Nature Switzerland <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211181719>

6. **Мырзаibraимова, И.Р.** ФОЭСке ылайык инвестициялык эсепти өркүндөтүү [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары.. -№2 (37) - II-часть. -Бишкек, 2022.— С. 229-233.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49541521>

7. **Мырзаibraимова, И.Р.** ФОЭС боюнча ижаралык эсептин өзгөчөлүктөрү жана алардын инвестициядагы эффективдүүлүгү [Текст] /И.Р.Мырзаibraимова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -№3 (38) -Бишкек, 2022. – С. 175-180. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50127674>

8. **Мырзаibraимова, И.Р.** Бизнеси инвестициялоодо лизингдин эффективдүүлүгү [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -№2 (5). -Бишкек, 2023.— С.44-49.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59938591>

9. **Мырзаibraимова, И.Р** ФОЭС боюнча компаниянын инвестициялык ресурстарын эсепке алууну киргизүү методологиясы [Текст] /И.Р.Мырзаibraимова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -№3 (42). -Бишкек, 2023. - С. 38-44. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59938590>

10. **Мырзаibraимова, И.Р.** Интеллектуалдык инвестицияларды эсепке алуунун негиздери [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары. - № 9. – Бишкек,2023. – С.104-107.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65668326>

11. **Мырзаibraимова, И.Р.** Кыймылсыз мүлккө инвестициялар инвестициялык активдүүлүктүн фактору катары [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары. - № 9. – Бишкек,2023. – С.100-103.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65668325>

12. **Мырзаibraимова, И.Р.** Ижарага негизделген бизнес инвестициясы жана аларды ФОЭС боюнча эсепке алуу [Текст] / И.Р. Мырзаibraимова // Экономика и бизнес: теория и практика. - № 12-2 (106). - декабрь 2023 г. - С. 111-116.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59760535>

13. **Мырзаibraимова, И.Р.** Бизнесе инвестициялык долбоорлорду эсепке алуу жана баалоо [Текст] / И.Р. Мырзаibraимова // Экономика и бизнес: теория и практика. - № 12-2 (106). - декабрь 2023 г. - С.117-121.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59760536>

14. **Мырзаibraимова, И.Р.** Хеджирлөө эсеби жана анын инвестициялоодогу эффективдүүлүгү ([Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Экономика жана бизнес: теория жана практика - № 1-2 (107). - январь 2024 г. - С.77-81. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59760536>

15. **Мырзаibraимова, И.Р.** Кыймылсыз мүлк инвестициянын активдүү элементи катары [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Экономика жана бизнес: теория жана практика. - № 1-2 (107). - январь 2024. - С.71-76 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=60271578>

16. **Мырзаibraимова, И.Р.** Инвестициялардын элементи катары мамлекеттик-жеке өнөктөштүк түшүнүгү жана аларды эсепке алуу [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Интернаука. - №3-3 (320). - С.7-10. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59995320>

17. **Мырзаibraимова И.Р.** Мамлекеттик субсидия инвестициялык мамилелердин элементи катары жана аларды ФОЭС боюнча эсепке алуу [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // “Бухгалтердик эсепти, аудитти, талдоону, салык салууну, мамлекеттик финансылык көзөмөлдү өнүктүрүүнүн актуалдуу маселелери: заманбап чакырыктар жана өнүгүү вектору” темасындагы I Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдар жыйнагы. – Душанбе. – 2024.

18. **Мырзаibraимова, И.Р.** Ассоциацияланган ишканаларга инвестицияларды эсепке алуунун методологиясынын негиздери [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова// Эл аралык гуманитардык жана илимдер журналы. – 2024 - №1-4(88). - С. 129-135. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=60274756>

19. **Мырзаibraимова, И.Р.** Заманбап шарттарда экологиялык инвестициялардын эффективдүүлүгү [Текст] / Т.М.Исраилов, Б.С.Раимбердиев// «Санариптештирүү шартында айлана-чөйрөнүн жана адамдардын ден соолугунун экологиялык коопсуздугун камсыз кылууда экологиялык чыгымдарды эффективдүү башкаруу» эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдар жыйнагы АГЭУ. – Алматы. - 2024.

20.**Мырзаibraимова, И.Р.** Инвестициялык модель катары концессия жана финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандартына ылайык аларды эсепке алуу [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары № 1 – 2024. С.116-120.

21. **Мырзаibraимова, И.Р.** Инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун эсепке алуу этаптарынын методологиясы [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова// Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары. - № 1. – 2024. - С. 121-124.

22. **Мырзаibraимова, И.Р.** Унаатранспорт ишканаларында кирешелерди жана чыгашаларды эсепке алуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / И.Р.Мырзаibraимова// Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -№-4 (43). - Бишкек, 2023.– С. 125-132.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65473917>

23. **Мырзаibraимова, И.Р.** Экологиялык инвестицияларга экономикалык баа берүү жана аларды ФОЭС боюнча эсепке алуу [Текст] /

И.Р.Мырзаibraимова// Экономика жана бизнес: теория жана практика. - № 3-2 (109). -2024. - С.36-42. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65617976>

24. **Мырзаibraимова, И.Р.**Автотранспорттук компаниялардын инвестициялык мумкунчулукторунун озгочолуктору[Текст] / И.Р.Мырзаibraимова// ОшМУнун Экономика жарчысы. - №1(4)/2024. - С.81-88.<https://journal.oshsu.kg/index.php/economy>.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Мырзаibraимовой Инабаркан Рахмановны** на тему«Проблемы учета и аудита инвестиции и аренды в соответствии с МСФО и МСА: теория, методология и организация (на примере дорожно-транспортной отрасли Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика

Ключевые слова: дорога, дорожно-строительный комплекс, капитальное строительство, затраты, производственный учет, внутренний контроль, инвестирование, бюджетирование, управление затратами, строительные затраты, договор на строительство, подрядчики, объекты строительства, учетная политика, первичная документация.

Цель исследования:Цель данного исследования заключается в исследовании разработка и обоснование целостной концепции учета инвестиций и аренды в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности и Международными стандартами аудита с учетом особенностей дорожно-транспортной отрасли Кыргызской Республики.

Объектом исследования является учет инвестиции и аренды в дорожно-транспортной отрасли Кыргызской Республики.

Методы исследования: труды ведущих отечественных и зарубежных ученых-экономистов в области инвестиций и аренды организации производства, сферы недвижимости, финансов и управления, нормативные документы в области дорожногостроительства. Методика исследования основана на использовании диалектической логики и системного подхода. В процессе написания работы применялись общенаучные, статистические, специальные методологические приемы анализа и управления.

Научная новизна и теоретическая значимость заключается в обосновании теоретико-методологических и практических положений учета инвестиции и аренды и анализа в исследовании дорожно-транспортных предприятий в условиях трансформации учета и отчетности, а также концепции, предложений и рекомендаций по ним совершенствовании. Особое внимание уделено специфике дорожно-транспортной отрасли Кыргызской Республики, что позволяет выявить уникальные аспекты применения указанных стандартов в данном секторе экономики.

Степень использования. Разработанные рекомендации могут использоваться в практической деятельности дорожных организаций, органов управления, занимающихся проблемами инвестиции и аренды. Теоретические

положения и выводы, сформулированные в работе, могут быть использованы в целях совершенствования учебных программ по соответствующей дисциплине в вузах республики.

Мырзаибраимова Инабаркан Рахмановнанын « Инвестициялардын жана ижаранын эсебин жана аудиттин ФОЭСке жана АЭСке ылайык көйгөйлөрү: теориясы, методологиясы жана уюштурулуусу (Кыргыз Республикасынын жол-транспорт тармагынын мисалында)» 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: жол, жол курулуш комплекси, капиталдык курулуш, чыгымдар, өндүрүштүк эсеп, ички контроль, инвестициялоо, бюджет түзүү, чыгымдарды башкаруу, курулуштун чыгымдары, курулуш подряды, подрядчылар, курулуш долбоорлору, эсеп саясаты, баштапкы документтер.

Изилдөөнүн максаты: Бул изилдөөнүн максаты – автотранспорт тармагынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен Финансылык отчеттуулуктун Эл аралык стандарттарына жана Аудиттин Эл аралык стандарттарына ылайык инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуунун бирдиктүү концепциясын иштеп чыгууну жана негиздөөсүн изилдөө. Кыргыз Республикасы

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагына инвестицияларды жана ижараларды эсепке алуу саналат.

Изилдөө методдору: өндүрүштү уюштуруу, кыймылсыз мүлк, финансы жана менеджментти инвестициялоо жана ижаралоо жаатындагы ата мекендик жана чет элдик алдыңкы экономисттердин эмгектери, жол курулушу жаатындагы ченемдик документтер. Изилдөөнүн методологиясы диалектикалык логиканы колдонууга жана системалуу мамилеге негизделген. Ишти жазуу процессинде анализдин жана башкаруунун жалпы илимий, статистикалык жана атайын методологиялык ыкмалары колдонулган.

Илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси инвестицияларды жана арендадарды эсепке алуунун теориялык, методологиялык жана практикалык жоболорун жана бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту трансформациялоо шарттарында автотранспорт ишканаларын изилдөөдө талдоолорду, ошондой эле концепцияларды, сунуштарды жана аларды жакшыртуу боюнча сунуштар. Кыргыз Республикасынын автотранспорт тармагынын өзгөчөлүктөрүнө өзгөчө көңүл бурулат, бул экономиканын бул секторунда бул стандарттарды колдонуунун уникалдуу аспектилерин аныктоого мүмкүндүк берет.

Колдонуу көлөмү. Иштелип чыккан сунуштар жол уюмдарынын жана инвестициялык жана ижара маселелери менен алектенген мамлекеттик органдардын практикалык иштеринде колдонулушу мүмкүн. Иште формулировкаланган теориялык принциптер жана корутундулар республиканын жогорку окуу жайларында тиешелүү дисциплина боюнча билим берүү программаларын өркүндөтүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

SUMMARY

dissertation of Myrzaibraimova Inabarkan Rakhmanovna on the topic “Problems of accounting and auditing of investments and leases in accordance with IFRS and ISA: theory, methodology and organization (using the example of the road transport industry of the Kyrgyz Republic)” for the degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 00.00.12. – accounting, statistics

Key words: road, road construction complex, capital construction, costs, production accounting, internal control, investment, budgeting, cost management, construction costs, construction contract, contractors, construction projects, accounting policies, primary documentation.

Purpose of the study: The purpose of this study is to study the development and justification of a holistic concept for accounting for investments and leases in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS) and International Standards on Auditing (ISA), taking into account the characteristics of the road transport industry of the Kyrgyz Republic.

The object of the study is accounting for investments and leases in the road transport industry of the Kyrgyz Republic.

Research methods: works of leading domestic and foreign economists in the field of investment and rental of production organization, real estate, finance and management, regulatory documents in the field of road construction. The research methodology is based on the use of dialectical logic and a systematic approach. In the process of writing the work, general scientific, statistical, and special methodological techniques of analysis and management were used.

The scientific novelty and theoretical significance lies in the substantiation of the theoretical, methodological and practical provisions for accounting for investments and leases and analysis in the study of road transport enterprises in the conditions of transformation of accounting and reporting, as well as concepts, proposals and recommendations for their improvement.

The scientific novelty of the study lies in the fact that it represents a comprehensive study of the problems of accounting and auditing of investments and leases in the context of International Financial Reporting Standards (IFRS) and International Standards of Auditing (ISA) using theoretical, methodological and organizational approaches. Particular attention is paid to the specifics of the road transport industry of the Kyrgyz Republic, which allows us to identify unique aspects of the application of these standards in this sector of the economy.

Extent of use. The developed recommendations can be used in the practical activities of road organizations and government bodies dealing with investment and rental issues. The theoretical principles and conclusions formulated in the work can be used to improve educational programs in the relevant discipline in universities of the republic.